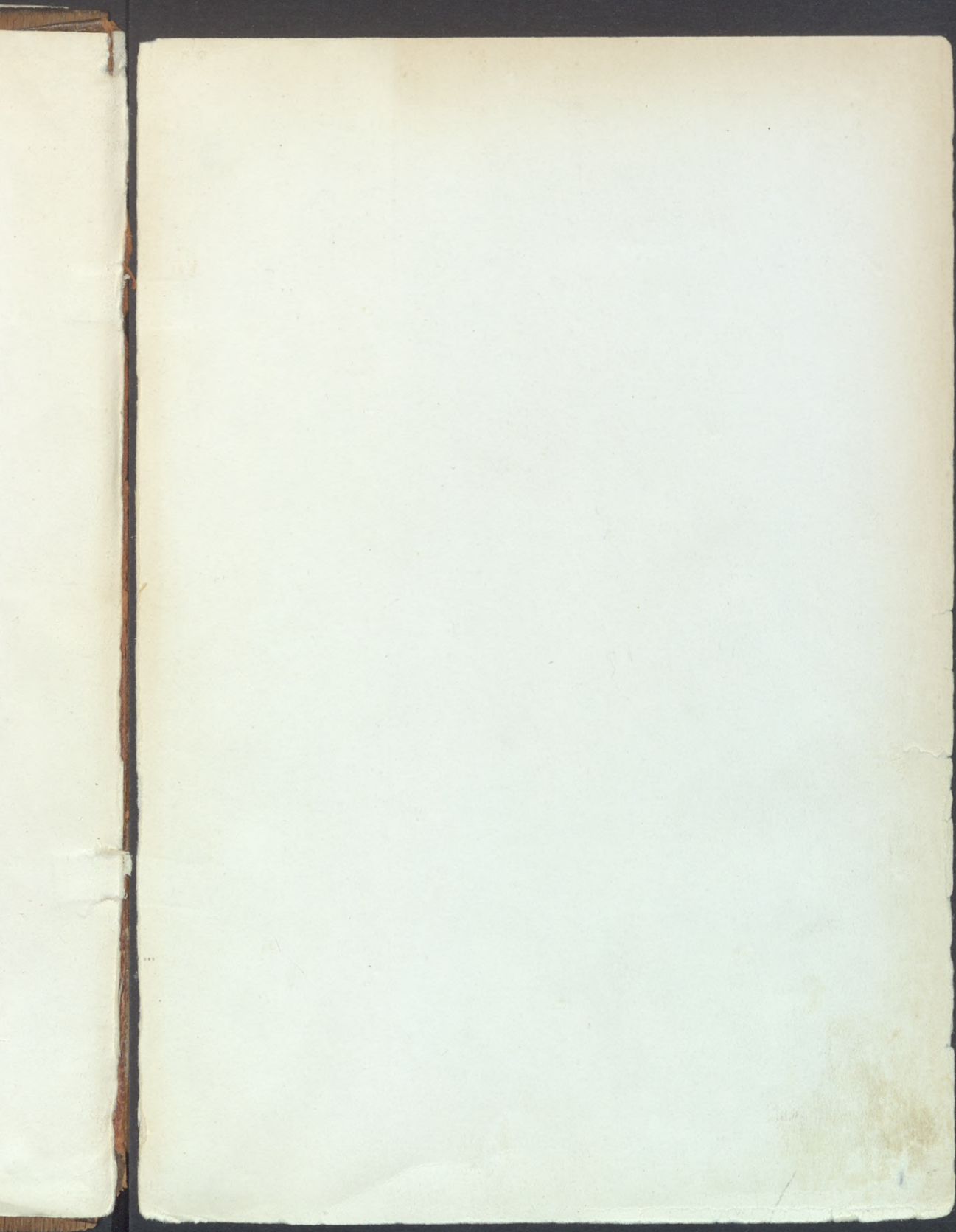

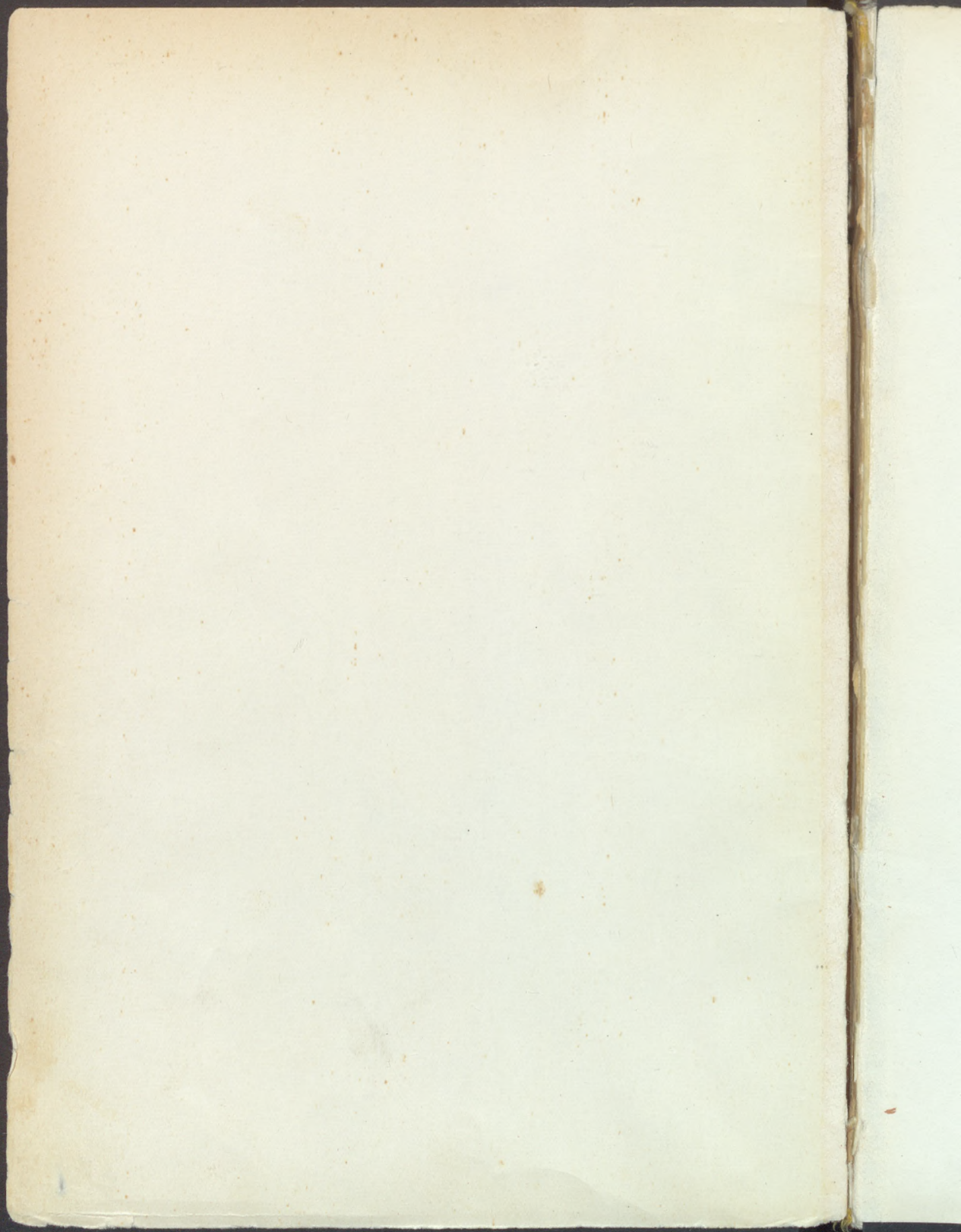
11.665

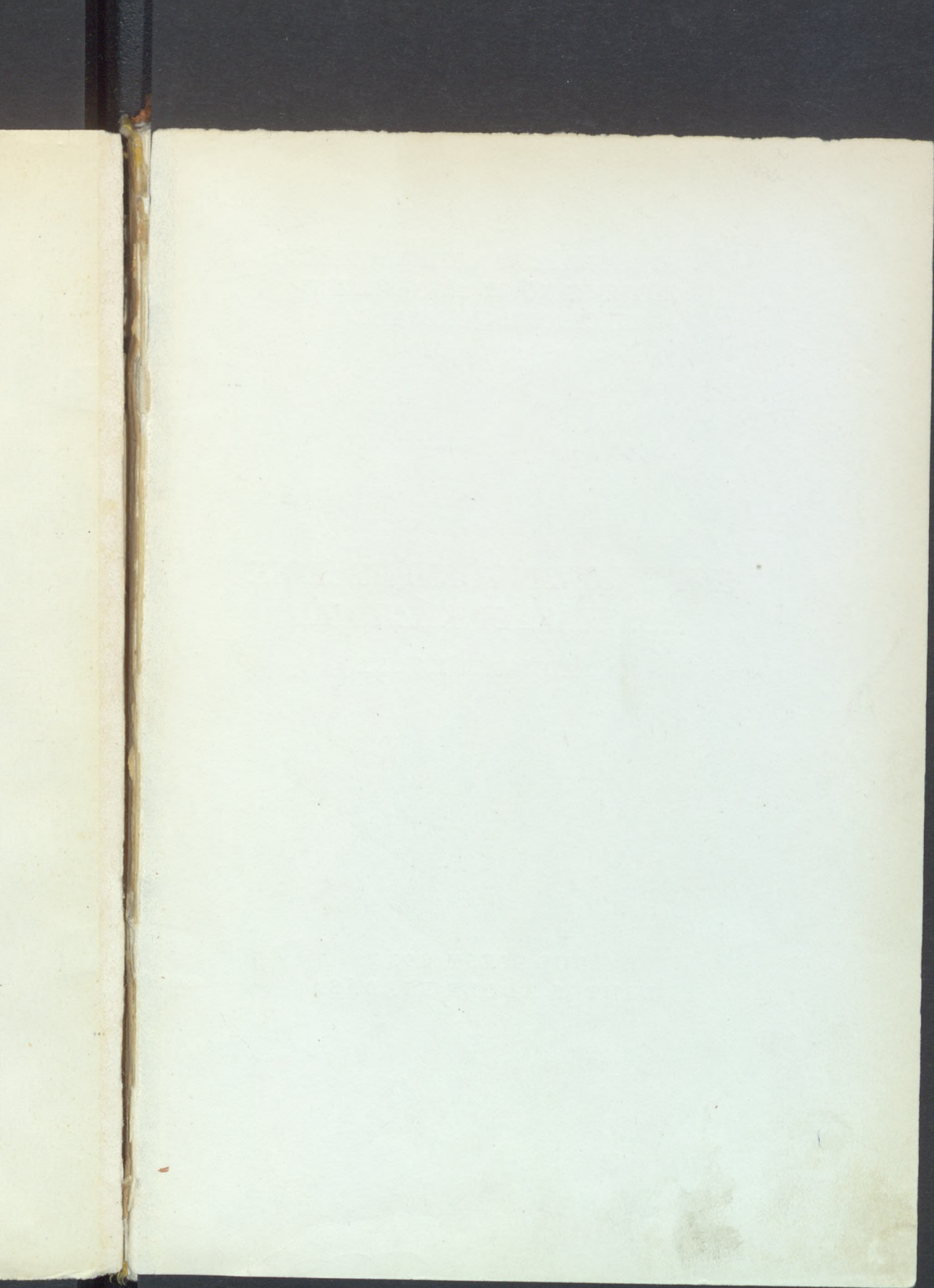
OSZK

1

A MAGYAR NEMZETI MUZEUM ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA NEMZETI
KINCSEINEK HASONMÁSAI

*

I

SZENT ISTVÁN TÖRVÉNYEINEK
XII. SZÁZADI KÉZIRATA

AZ ADMONTI KÓDEX

BUDAPEST, 1935
LANTOS ADOLF KIADÁSA

OS

**SZENT ISTVÁN
TÖRVÉNYEINEK
XII. SZÁZADI KÉZIRATA
AZ ADMONTI KÓDEX**

HASONMÁSKIADÁS

BEVEZETÉSSSEL, MAGYAR FORDÍTÁSSAL
ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

DR. BARTONIEK EMMA

NEMZETI MUZEUMI KÖNYVTÁROS

BUDAPEST, 1935
LANTOS ADOLF KIADÁSA

Ez a mű 300 számozott
példányban jelent meg.

Ez a számú
példány

FitzRosse

573.35. HUNGÁRIA NYOMDA R.T. BUDAPEST

+ 1. Foto, m.
8. l.

11. 665/1

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növedéknapló
193.5 év 5579 sz.

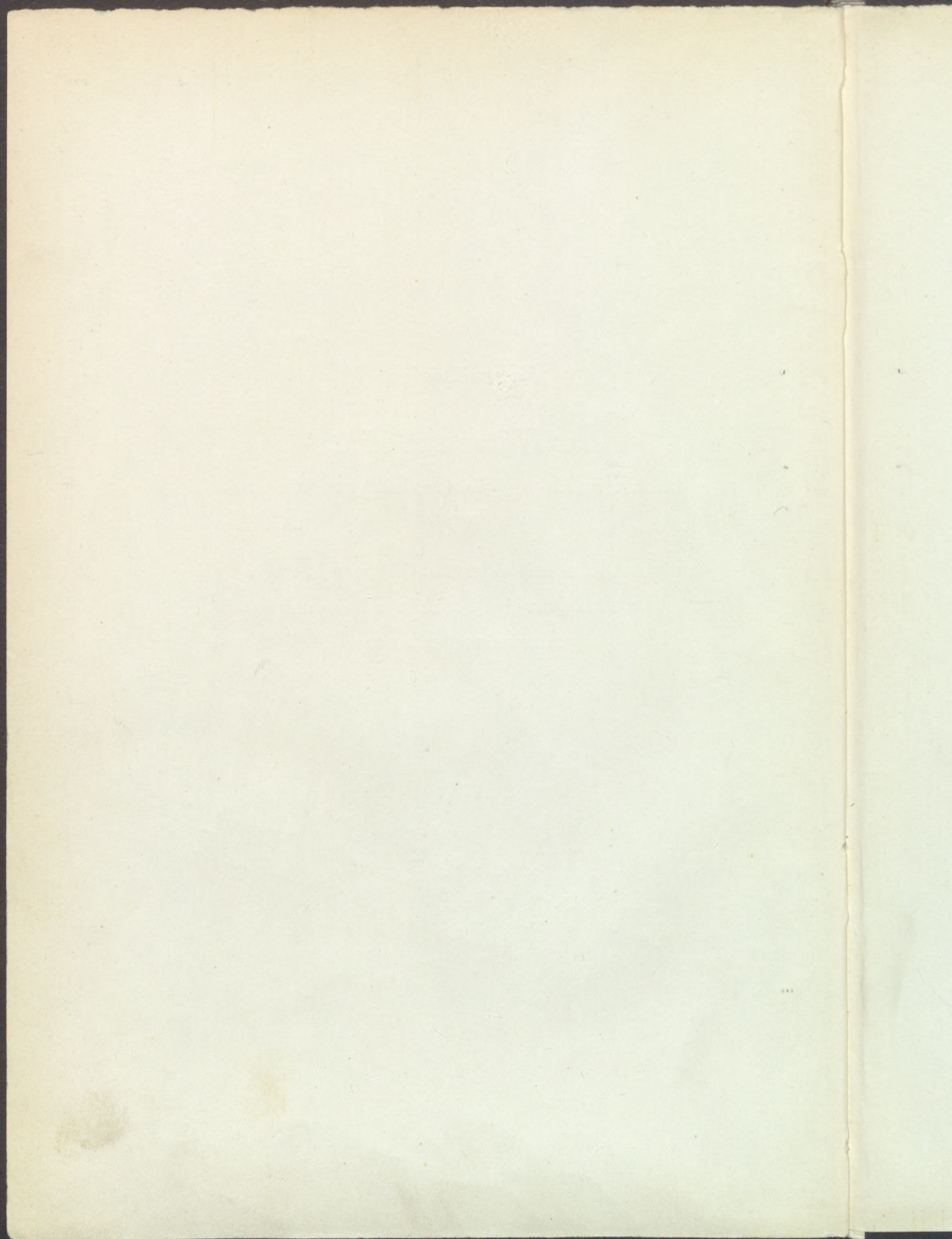

Nagyméltóságú

dr. Hóman Bálint

*m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter
úrnak,*

*aki az Admonti kódexet a Magyar Nemzeti
Museum Országos Széchényi Könyvtára
részére megszerezte*

Szent István törvényei legrégibb kéziratának, az ugynevezett Admonti kódexnek megszerzésére a Magyar Nemzeti Múzeum régóta tett kísérleteket. Különösen az utolsó négy év folyamán folytatott dr. Jakubovich Emil, akkor mint az Orsz. Széchényi-könyvtár igazgatója, fáradhatatlan tárgyalásokat a kéziratnak vételként vagy csereként való megnyerésére. Fokozott erővel dolgozott ezen a célon, amióta az 1932. évi velencei osztrák-magyar egyezmény alapján a Nemzeti Múzeum első törvényeink két későbbi kéziratának, az addig a bécsi Nationalbibliothekban őrzött XV. századi Thuróczy- és XVI. századi Ilosvay-kódexnek birtokába jutott. Most már gyűjteményünk teljessége érdekében is kívánatos volt e törvények régibb, még árpádkori fogalmazásának megszerzése. Végül dr. Hóman Bálint m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, egy váratlan kínálat alkalmával élve, 1934 őszén 20.000 P-ért megvásárolta e nemzeti kincsünket a Magyar Nemzeti Múzeum részére és az Országos Széchényi-könyvtárban helyeztette el. Ebből az alkalomból határozta el a

könyvtár vezetősége, hogy a magyar törvényhozás leg-
régibb emlékét hasonmáskiadásban a magyar közön-
ség számára is hozzáférhetővé teszi. A kiadás kibocsá-
tására a kódex vásárlását közvetítő Lantos Adolf könyv-
kereskedő vállalkozott. A hasonmást kiegészíti a latin
szöveg — mellette a Thuróczy- és Ilosvay-kódex válto-
zatai — annak magyar fordítása s a legszükségesebb
tárgyi jegyzetek, dr. Bartoniek Emmának, középkori
történelmünk egyik legavatottabb művelőjének tollá-
ból. A kiadvány, ismételjük, a művelt nagyközönség
számára készült, tehát nem szigoruan vett tudományos
forráspublikáció, s ehhez alkalmazkodnak a tárgyi
jegyzetek is.

Budapesten, 1935 június 15.

Fitz József,

az Országos Széchényi-könyvtár igazgatója.

BEVEZETÉS

Szent István korában — s általában a Középkorban — törvény és törvényhozás egészen más valami volt, mint ma. A jogi életet nem törvények, valamely törvényhozó fórum által hozott jogszabályok rendezték, hanem a szokásjog, mely a középkori fikció szerint generációk óta érvényesül, él, mint régi jó idők jó szokásai. Volt törvényhozás, voltak valamely arra hivatott faktor által hozott és írásbafoglalt törvények is, hiszen kifejeződött szokásjog mellett is szükség volt mindig újításokra is.

A pogány magyarok is őshazáikból magukkal hozott szokásjoguk szerint éltek. De midőn Szt. István Magyarországot bekapcsolta az európai keresztény kultúrközösségbe, akkor egyházi és vallási újításaival s az új, nyugati intézmények meghonosításával is szükség lőn új törvények kiadására. Így jött létre Szt. István két törvénykönyve, mégpedig ugyanazon a módon, mint a korabeli többi európai államban: a király tanácsosai meghallgatása után hozza azokat, anélkül, hogy ebben a törvényadó működésében más is kötné, mint a

vallás parancsai, az egyházi törvények, s általán, amit jogosnak tekintenek. Szt. István törvényhozásában, mely mint említettük, a királyi tanácsban jött létre, igen nagy szerepe van a tanácsadóknak, különösen az egyháziaknak egyházi ügyekben, s innen van, hogy némely rendelkezés — az első könyv első fejezetére gondolunk — egyenest a királynak adott utasítás.¹ Mint Szt. István minden újításában, törvénykönyveiben is igen erős külföldi, különösen német hatás tapasztalható. De nem maradt nyom nélkül az első magyar törvénykönyvön a magyar szokásjog sem, így belekerül abba az ősi magyar — német és szláv rendszerektől eltérő — vérdíjrendszer, s egyes elemeivel az ősi birtokjog is.

Szent István törvényhozása nem terjed ki a jogélet egész területére, nem célja annak sem a magyar szokásjog kodifikációja, sem pedig valami új, nyugati jog bevezetése a régi, pogány magyar szokásjog helyére. Szt. István törvényei többségükben egyházi intézkedések, vagy karitatív természetűek, vagy pedig a király személyének, vagyonának védelmével, a királyi népek jogviszonyai rendezésével, a belső béke biztosításával foglalkoznak. Joggal nevezhetők tehát e részükben a

¹ Ebből a szempontból mellékes, hogy ezt a fejezetet csaknem szósz szerint vették át a 847. és 852. mainzi zsinathatározatokból. — *Závodszky*: i. m. 15—16. old.

királyi Magyarország törvénykönyvének. Egyes részeikben azonban, túlmenve a királyi tisztviselők és népek jogviszonyai rendezésén, kiterjeszkednek a szabad, a királlyal különleges — mint ma mondjuk: magánjogi — kapcsolatban nem lévő magyarokra is. Így a személyes szabadságot biztosító XXII. fejezet, a birtok — vagy legalább is egyes birtok-kategóriák feletti — szabad rendelkezést leszögező I. 6. (7) és II. 2. fejezetek, a bűnügyekben intézkedők, szép bizonyosságul annak, hogy a magyar állam már Szt. István korában is kiterjedvén minden magyarra, közjogi jellegű, s magánviszonylatokra nem redukálható. Sőt, Szt. István törvényei a szabad magyaroknak még magán népeire is kiterjeszkednek, így a külföldi hatást *nem* mutató I. 23. és 24. fejezetek, s nem maradtak ki Szt. István törvényeiből a szabad magyarok szolgái (rabszolgái) sem.

A szöveg kiadásában a *Scriptores rerum Hungaricarum* most kiadás alatt lévő forráspublikációban követett alapelveket tartottuk szem előtt, bár attól itt-ott eltértünk, pl. abban, hogy — egy kézirat kiadásáról lévén szó — hívebben ragaszkodtunk a kézirathoz, még hibáiban is. A fordításban az eredeti szöveg sajátosságait kívántuk lehetőleg híven visszaadni, az eredeti gondolatfűzését, képeit, ragaszkodva, amennyire lehetett, az eredeti fogalmazása, nyelvtani sajátosságaihoz is.

A fordításban Nagy Gyula irodalmi értékű, a M.

Törvénytárban megjelent fordításának, a kiadásban *Závodszy* Levente mintaszerű kiadásának vettük jó hasznát.

Magáról a kézitről röviden csak annyit, hogy az a XII. századból származik, s egészen 1934-ig, mikor is Nemzeti Múzeumunkba került, a Felső-Ausztriában fekvő admonti, Szt. Benedek-rendi kolostor sok más kincset tartalmazó könyvtárában őriztetett. Hogy oda mikor, mi úton került, azt ma már nem igen lehet biztosan megállapítani. De külföldön lappangván, míg 1846-ban a nagynevű német történettudós, Wilhelm Wattenbach fel nem fedezte,¹ itthon kimaradt a magyar törvénykiadásokból, s Szent István törvényei a magyar Corpus Jurisba a XVI. századbeli ú. n. Ilosvay-codex² és más későbbi kéziratok szövegével jutott be.

A codex leírása: XII. századbeli hártya-kézirat, minden valószínűség szerint Magyarországon készült, 8 levélre terjed, 188×139 mm. nagyságú, s mai alakjában csak 119—126 levele (és a 15. quaterniója) egy, az admonti könyvtárban maradt, 712. számú nagyobb kéziratnak.

Irodalom. Szt. István törvényeinek legfontosabb

¹ Ld.: Archiv d. Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtsforschung. X., 643—4, ahol az eredeti admonti codex leírása is található.

² A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Fol. Lat. 4023.

kiadásai: *Endlicher*, Stephanus; *Monumenta Arpadiana*. St. Gallen, 1849. — *Magyar Törvénytár* (milleniumi emlékkiadás). Budapest, 1899, benne *Nagy Gyula* említett fordítása és *Závodszky Levente*: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904.

A törvények forrásaira ld. *Závodszky* idézett művén kívül: *Schiller*, Felix: *Das erste ungarische Gesetzbuch und das deutsche Recht*. (*Festschrift*, *Heinrich Brunner*, Weimar, 1910. 379—404. ll.) — *Madzsar*, Imre: *Szt. István törvényei és a Lex Baiuvariorum*. (*Történeti Szemle*. 1921, 48, kk. ll.) — *Sawicki*, J., von: *Zur Textkritik der Gesetze Stefans des Heiligen*. (*Ung. Jahrbücher*. IX. 1929. 395—425. ll. Ld. még a tárgyi jegyzetek közül az első j.-t.) A bevezetésben is, a tárgyi jegyzetekben is elsősorban *Hóman Bálint*: *Magyar Történet I. kötetére támaszkodtunk*.

Jelmagyarázat. A szövegi jegyzetekben ragaszkodtunk a szokásos latin jelzésekhez: *om.* (-ittit): elhagyja, *add.* (-it): hozzáteszi. Az anachronisztikus „*articulus*”-cikkely helyett a kornak és szövegnek megfelelő „*fejezet*” (*capitulum*) kifejezést használtuk.

tis
diu
nian
nos
anti
dita
nes
legi
ut
rei
que

eccl
Cap
diis
s ge
—
—
cap

Prefatio regalis Decreti.¹

Regnante divina clementia opus regalis dignitatis almonia² katholice fidei effectum amplius ac³ solidius⁴ alterius dignitatis operibus solet⁵ esse. Et quoniam unaqueque gens propriis utitur⁶ legibus, idcirco nos quoque dei nutu nostram gubernantes monarchiam, antiquos ac modernos imitantes augustos, decretali meditatione nostre⁷ statuimus genti,⁸ quemadmodum honestam et inoffensam ducerent vitam, ut sicut divinis legibus sunt ditati, similiter⁹ etiam secularibus¹⁰ addicti, ut quantum boni in his¹¹ divinis ampliantur, tantum rei¹² in istis multentur. Que autem decrevimus, in sequentibus subnotavimus lineis.¹³

Capitula huius libri.¹⁴

¹ Prefatio-Decreti *om.* I, T, Capitulum primum. De statu ecclesiastico et veneratione domus dei *add.* I, De statu ecclesiastico Capitulum. *add.* T, — ² *recte*: alimonia I, T, — ³ et I, — ⁴ solidiis T, — ⁵ solet operibus I, T, — ⁶ regitur I, T, — ⁷ nostra I, — ⁸ gente I, — ⁹ simul I, — ¹⁰ sint *add.* I, T, — ¹¹ hiis T, — ¹² mali I, — ¹³ lineis subnotavimus I, litteris subnotavimus T, — ¹⁴ Capitula — libri *om.* I, T, Libri secundi Recapitulationes. *add.* I, Incipiunt capitula *add.* T. *Az előszót megelőzik a fejezetek:* I, T

- I. De statu rerum¹ ecclesiasticarum.²
- II. De potestate episcoporum super³ res ecclesiasticas⁴ eorumque⁵ convenientia cum laicis.⁶
- III. Quales debeant esse accusatores et testes clericorum.⁷
- IIII. Item de eodem.⁸
- V. De labore⁹ sacerdotum.
- VI. De concessione regali propriarum rerum.
- VII. De retentu¹⁰ regalium rerum.
- VIII. De observatione dominici diei.¹¹
- IIIII. Item alia.¹²
- VIIII. De observatione IIII. temporum.
- XI. De observatione sextę ferię.
- XII. De his,¹³ qui sine confessione moriuntur.
- XIII. De observanda Christianitate.
- XIIII. De homicidiis.¹⁴
- XV. De his,¹⁵ qui suas uxores occidunt.¹⁶
- XVI. De evagatione gladii.
- XVII. De periuris.¹⁷

¹ rerum *om. I, T*, — ² ecclesiastico *I, T*, et veneratione domus dei *add I*, — ³ laicis (!) *add. T*, — ⁴ de *add. T*, — ⁵ eorundem *T*, — ⁶ eorumque — laicis *om. I*, — ⁷ De accusatoribus et testibus clericorum quales sint. *add. I*, Quales — clericorum *om. I*, — ⁸ Item — eodem *om. I, T*, — ⁹ laboribus *I*, — ¹⁰ retento (!) *T*, — ¹¹ diei dominici *I*, dominice *T*, ut abstineant a laboribus *add. I*, — ¹² Item alia *om. I, T*, Ut eodem die concurrant ad ecclesiam *I*, — ¹³ hiis *T*, — ¹⁴ De homicidiis *om. I*, — ¹⁵ hiis *T*, — ¹⁶ occidunt uxores *I, T*, — ¹⁷ periuriis *I, T*, de homicidis voluntariis *add. I*.

XVIII. De libertis.¹

XVIII. De conventu ad ecclesiam et² de his,³ qui⁴ murmurant vel locuntur⁵ in ecclesia⁶ hora missæ.

XX. De non recipiendis servis vel ancillis in accusatione et⁷ testimonio super dominos suos vel dominas.

XXI. De his,⁹ qui alienis servis libertatem querunt.¹⁰

XXII. De his,¹¹ qui liberos¹² in servitum redigunt.

XXIII. De his,¹³ qui alterius milites sibi tollunt.

XXIII. De his, qui alterius sibi hospites tollunt.¹⁵

XXV. De (his),¹⁶ qui flagellantur¹⁷ sua querentes.

XXVI. De viduis et orphanis.

XXVII. De raptu puellarum.

XXVIII. De¹⁸ fornicationibus¹⁹ cum ancillis alterius.

XXVIII. De his,²¹ qui petunt sibi²² ancillas²³ in uxores.

¹ De libertate servorum *I*, — ² ac *I*, et *om. T*, — ³ hiis *T*, — ⁴ de his qui *om. I*, — ⁵ loquuntur *T*, mala *add. T*, — ⁶ in ecclesia *om. I, T*, — ⁷ vel *I, T*, — ⁹ hiis *T*, — ¹⁰ De his — querunt *om. I*, — ¹¹ hiis *T*, — ¹² labores (!) *I*, liberos *T*, — ¹³ hiis *T*, — ¹⁵ his — tollunt *om. I, T*, recipiendis hospitibus *add. I*, — ¹⁶ hiis *T*, — ¹⁷ flagellant *I, T*, — ¹⁸ liberis *add. I*, — ¹⁹ fornicatoribus *I, T*, — ²¹ hiis *T*, — ²² alienas *add. I*, sibi *om. I, T*, — ²³ alienas *add. T*.

XXX. De his,¹ qui extra regnum² suas fugiunt uxores.

XXXI. De furto mulierum.³

XXXII. De incendiis mansionum.

XXXIII. De strigis.⁴

XXXIV. De maleficis.⁵

XXXV. De invasione domorum.⁶

De statu rerum ecclesiasticarum. I.⁷

Quisquis⁸ fastu superbie elatus domum Dei ducit contemptibilem et possessiones Deo⁹ consecratas atque ad honorem Dei sub regia immunitatis defensione constitutas inhoneste tractaverit, vel infringere presumpserit, quasi invasor et violator domus Dei excommunicetur.¹⁰ Decet enim et,^{10/a} ut indignationem ipsius domini regis sentiat, cuius benivolentię¹¹ contemptor¹² et constitutionis prevaricator extitit.¹³ Nichilominus tamen rex suę concessionis immunitatem ab omnibus ditionis¹⁴

¹ hiis T, — ² propter add. I, — ³ maritatarum add. I, — ⁴ strigiis (!) I, — ⁵ maleficiis I, Weneficiis et sortilegiis add. I, — ⁶ et de pugna ibidem secuta add. I, a 2. könyv fejezeteit add. I, etc. add. T. NB. A fejezetek sorszámaít elhagyja. I, T. — ⁷ De statu — ecclesiasticarum om. I, T, Capitulum primum, De statu ecclesiastico et veneratione domus dei, add. I, De statu ecclesiastico. Capitulum add. T, előszó itt: I, T, az előszó után: De potestate episcoporum super res ecclesiasticas add. T, — ⁸ siquis T, — ⁹ domino I, — ¹⁰ excommunicentur T, — ^{10/a} et om. I, — ¹¹ benivolentiam I, — ¹² contemnat I, — ¹³ existat I, — ¹⁴ ditioni I, ditioni T.

sue¹ illesam conservari precipiat. Assensum vero non prebeat inprovidē affirmantibus non debere esse res dominicas, id est domino dominantium traditas. Ita² sunt³ sub defensione regis, sicuti proprię sue hereditatis. Magisque advertat, quia quanto Deus excellentior est homine, tanto prestantior est divina causa mortaliū possessione.⁴ Quarum divinarum rerum defensor et custos divinitate⁵ statutus diligenti cura non solum eas servare, sed etiam multiplicare debet, magisque illa, que diximus prestantiora, quam sua⁶ defendere oportet et⁷ augmentare. Si quis igitur⁸ insanus inoportunitate⁹ improbitatis sue regem a recto proposito pervertere¹⁰ temptaverit, nullisque remediis mitigari posse visus¹¹ fuerit,¹² obsequiis aliquibus¹³ transitoriis¹⁴ sit necessarius, abscidendus¹⁵ ab eo proiciendusque¹⁶ est iuxta illud evangelicum:¹⁷ si pes, manus, vel oculus tuus¹⁸ scandalizat te, amputa vel¹⁹ erue eum et proice abs te.²⁰

II.²¹ De potestate episcoporum super res ecclesiasticas eorumque convenientia cum laicis.²²

¹ subiectis *add. I, T,* — ² itaque *I,* — ³ sunt *om. I, T,* — ⁴ quocirca decipitur, quisquis plus in propriis, quam in dominicis gloriatur *add. I, T,* (dominiciis rebus gloriatur *T*) — ⁵ divinitatis *I, T,* — ⁶ sua *om. I,* — ⁷ et *om. T,* — ⁸ ergo *T,* — ⁹ inopportunitate *om. T,* — ¹⁰ vertere *I,* — ¹¹ visus *T,* — ¹² licet *add. I, T,* — ¹³ et *add. I,* — ¹⁴ transitoris *T,* — ¹⁵ abscidendus *I,* tamen *add. I,* — ¹⁶ proiciendusque *I,* — ¹⁷ evangelii *I,* — ¹⁸ tuus *om. I,* — ¹⁹ amputa vel *om. I, T,* — ²⁰ etc. *add. T.* — ²¹ II. *om. I, T,* Capitulum secundum *add. I,* — ²² eorumque-laicis *om. I, T.*

Volumus,¹ ut episcopi habeant potestatem² res ecclesiasticas³ providere,⁴ regere et gubernare atque dispensare secundum canonicam⁵ auctoritatem.

Volumus, ut et⁶ laici in⁷ eorum ministerio obedi-
ant episcopis ad regendas ecclesias, viduas et orphanos
defensandos⁸ et ut obedientes sint⁹ ad eorum christia-
nitatem servandam. Consentientesque sint comites et
iudices presulibus suis ad iustitias faciendas iuxta pre-
cepta legis divine. Et nullatenus per aliquorum menda-
cium vel falsum testimonium, neque¹⁰ periurium aut
per¹¹ premium¹² lex iusta in aliquo depravetur.

III.¹³ Quales debeant esse testes et accusatores¹⁴
clericorum.

Testes autem et accusatores clericorum¹⁵ sine
aliqua sint infamia, uxores et filios habentes et omnino
Christum predicantes.

IV. Item de eodem.¹⁶

Testimonium laici adversus clericum¹⁷ nemo re-
cipiat. Nemo enim¹⁸ clericum quemlibet¹⁹ in publico
examinare presumat nisi in ecclesia.²⁰

¹ volumus *om. I, T*, — ² super *add. T*, — ³ ecclesiasticas *om. I*, — ⁴ providere *I*, — ⁵ canonum *I, T*, — ⁶ et *om. I*, — ⁷ in *om. I*, — ⁸ defensandas *I*, — ⁹ eis *add. I*, eas *add. T*. — ¹⁰ aut *I*, — ¹¹ per *om. I*, — ¹² premium *I*, — ¹³ III. *om. I, T*, capitulum tertium *add. I*, — ¹⁴ accusatores et testes *I, T*, — ¹⁵ clericorum *om. I, T*, — ¹⁶ IV. Item de eodem *om. I, T*, — ¹⁷ clericum *T*, — ¹⁸ etiam *I*, — ¹⁹ quemlibet clericum *I, T*, — ²⁰ nisi in ecclesia, examinare presumat *I, T*.

V.¹ De labore sacerdotum.

Scitote fratres cuncti, quod supra omnes vos laborat sacerdos. Unusquisque enim vestrum² suum fert laborem proprium, ille vero et suum et singulorum. Et³ ideo sicut ille pro omnibus vobis,⁴ ita et vos omnes pro eo suorum⁵ operum⁶ (*sic*) laborare debetis in tantum, ut si necessitas⁷ fuerit, animas vestras pro eo ponatis.

VI.⁸ De Concessione regali propriarum rerum.

Decrevimus nostra regali⁹ potentia, ut unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxori, filiis, filiabusque atque¹⁰ parentibus sive ecclesie, nec post eius obitum quis hoc destruere audeat.

VII.¹¹ De Retentu Regalium rerum.¹²

Volumus quidem,¹³ ut sicuti¹⁴ ceteris facultatem dedimus dominandi suarum rerum, ita etiam res, milites, servos, et quicquid ad nostram regalem dignitatem¹⁵ pertinet permanere¹⁶ immobile et a¹⁷ nemine quid inde rapiatur,¹⁸ aut subtrahatur. Nec quisquam in his¹⁹ predictis sibi favorem acquirere audeat.

VIII.²⁰ De observatione dominici^{20/a} diei.²¹

¹ V. *om. I, T*, capitulum quartum *add. I*, — ² nostrum *T*, — ³ et *om. I*, — ⁴ nobis *T*, — ⁵ summopere *I*, summo opere *T*, — ⁶ operum *om. I, T*, — ⁷ necesse *T*, — ⁸ capitulum quintum *add. I*, VI. *om. I, T*, — ⁹ regali nostra *I, T*, — ¹⁰ et *I*, — ¹¹ VII. *om. I, T*, Capitulum sextum *add. I*, — ¹² sequitur *add. T*, — ¹³ autem *T*, — ¹⁴ sicut *I, T*, — ¹⁵ dignitatem *om. T*, — ¹⁶ debet *add. I*, — ¹⁷ a *om. I*, — ¹⁸ recipiatur *I*, — ¹⁹ his *T*, — ²⁰ capitulum septimum *add. I*, VIII. *om. I, T*, — ^{20/a} dominice *T*, — ²¹ capitulum *add. T*, diei dominice *I*, — ut abstineat a laboribus *add. I*.

Si quis igitur presbiter, vel comes sive aliqua alia persona fidelis die dominica invenerit quemlibet laborantem sive¹ cum bubus,² tollatur sibi bos, et civibus ad manducandum detur. Si autem cum equis, tollatur³ equus, quem dominus bove redimat, si velit. Et idem bos manducetur, ut dictum est. Si quis⁴ aliis instrumentis, tollantur instrumenta et vestimenta, que si velit cum cute redimat.

VIII.⁵ Item aliud.⁶

A⁷ sacerdotibus vero et comitibus commendetur omnibus villicis, ita, ut illorum⁸ iussu⁹ omnes concurrant die dominica ad ecclesiam, maiores ac¹⁰ minores, viri ac¹¹ mulieres, exceptis,¹² qui ignes custodiunt.¹³ Si quis¹⁴ vero non^{14/a} observationis causa¹⁵ remanebit per¹⁶ illorum negligentiam, vapulent¹⁷ ac¹⁸ depilentur.¹⁹

X.²⁰ De observatione IIII-or temporum.

Si quis quatuor temporum ieiunia, cunctis cognita, carnem manducans violaverit, per spatium unius ebdomadę inclusus ieiunet.

¹ si vero *I, T*, — ² bobus *I, T*, — ³ sibi *add. I*, — ⁴ qui *I, T*, — ⁵ VIII. *om. I, T*, capitulum octavum *add. I*, — ⁶ Item aliud *om. I, T*, de eodem die, ut concurrant ad ecclesiam *add. I*, de eodem die dominicali *add. T*, — ⁷ a *om. I, T*, — ⁸ ipsorum *I*, — ⁹ visu *I*, — ¹⁰ et *I, T*, — ¹¹ et *I*, — ¹² illis *add. I, T*, — ¹³ custodiant *I, T*, — ¹⁴ quid *T*, — ^{14/a} non *om. T*, — ¹⁵ causa *om. T*, non observationis causa *om. I*, obstinatus *add. I*, — ¹⁶ propter *I*, — ¹⁷ vapulet *I*, vapulentur (!) *T*, — ¹⁸ et *I*, — ¹⁹ depiletur *I*, — ²⁰ X. *om. I, T*, capitulum nonum *add. I*.

XI.¹ De observatione VI. Feriæ.

Si quis in² sexta feria ab omni christianitate observata carnem manducaverit, per unam ebdomadam luce inclusus ieiunet.

XII.³ De his⁴ qui sine confessione moriuntur.

Si quis tam perdurato corde⁵ est,⁶ quod absit ab⁷ omni christiano, ut nolit confiteri sua facinora secundum svasum presbiteri, hic sine omni divino officio et elemosinis⁸ iaceat quemadmodum infidelis. Si autem parentes et⁹ proximi neglexerint¹⁰ vocare presbiteros et ita subiacet¹¹ absque confessione morti, ditetur orationibus ac consoletur elemosinis, sed parentes lavent¹² negligentiam ieiuniis, secundum arbitrium presbiterorum.¹³ Qui vero subitanea periclitantur morte, cum omni¹⁴ ecclesiastico sepeliantur honore, nam divina iudicia occulta nobis sunt et incognita.¹⁵

XIII.¹⁶ De Observanda christianitate.¹⁷

Si quis observatione christianitatis neglecta et negligentie stoliditate¹⁸ (*recte*: stoliditate) elatus, quod¹⁹ in

¹ XI. *om. I, T, capitulum decimum add. I, —* ² in *om. I, —*
³ XII. *om. I, T, capitulum undecimum add. I, —* ⁴ hiis *T, —*
⁵ corde *om. I, —* ⁶ animo *add. I, —* ⁷ ab *om. I, —* ⁸ ecclesiastico
I, — ⁹ vel *I, —* ¹⁰ neglexerunt *T, —* ¹¹ subiaceat *I, T, —* ¹² luant
I, lugeant T, — ¹³ presbiterum *T, —* ¹⁴ cum omni *om. I, —* ¹⁵ oc-
cultas et divina iudicia nobis sunt incognita *I, T, —* ¹⁶ XIII. *om.*
I, T, capitulum 12 add. I, — ¹⁷ Capitulum *add. T, —* ¹⁸ stoliditate
I, T, — ¹⁹ quid *I, T.*

eam commiserit, iuxta qualitatem offensionis ab episcopo per disciplinas canonum iudicetur, si vero rebellitate instructus rennuerit sibi inpositum¹ eque sufferre, iterum² eodem iudicio restringatur et etiam usque septies. Tandem super³ omnia si⁴ resistens et abnuens⁵ invenitur,⁶ regali iudicio, scilicet defensori christianitatis tradatur.

XIII.⁷ De homicidis.⁸

Si quis ira accensus⁹ aut¹⁰ superbia elatus spontaneum commiserit homicidium, sciat se secundum nostri senatus decretum centum et X daturum pensas auri¹¹ ex quibus quinquaginta ad fiscum regis deferantur, alii¹² vero L parentibus dentur, X autem arbitris¹³ et mediatoribus condonentur, ipse quidem homicida secundum institutionem canonum ieiunet.

Item aliud.¹⁴

Si quis autem casu occiderit quemlibet, XII auri pensas¹⁵ persolvat, et sicut canones mandant ieiunet.

Item de homicidiis servorum.

Si alicuius servus servum alterius occiderit, redda-

¹ impositam I, — ² item I, — ³ si I, T, per add. I, T, — ⁴ si om. I T, — ⁵ renuens I, — ⁶ invenietur I, — ⁷ XIV. om. I, T, capitulum 16 add. I, — ⁸ voluntariis add. I, homicidiis T, — ⁹ accensus ira I, — ¹⁰ ac I, T, — ¹¹ auri pensas I, — ¹² alie T, — ¹³ arbitriis T, — ¹⁴ Item aliud om. I, T, capitulum 13. De homicidis et primo casualibus I, de eodem add. T, — ¹⁵ pensas auri I, T.

tur servus pro servo, aut redimatur et penitentiam, quod dictum est, agat.

Item aliud.¹

Si vero liber alicuius occiderit servum, reddat alium servum, vel pretium² componat et secundum canones ieiunet.

XV.³ De his⁴ qui suas uxores occidunt.⁵

Si quis comitum obduratus corde neglectusque⁶ anima, quod procul sit⁷ a cordibus fidelitatem observantium, uxoris homicidio polluetur, secundum decretum regalis senatus cum quinquaginta iuvenis⁸ parentibus mulieris concilietur et ieiunet⁹ secundum mandata canonum.¹⁰ Si autem miles vel¹¹ alicuius vir ubertatis eandem culpam inciderit,¹² iuxta eundem senatum^{12/a} solvat parentibus X iuvenos ieiunetque, ut dictum est. Si vero vulgaris in eodem crimine invenietur, cum quinque iuvenis¹³ cognatis reconcilietur¹⁴ et subdatur predictis ieiuniis.

XVI. De Evaginatione gladii.

Ut pax firma et incontaminata per omnia maneat tam inter maiores natu, quam inter minores, cuius-

¹ Item de homicidiis servorum. Si alicuius servus — est agat. Item aliud *om. I, T*, — ² pretio *I, T*, — ³ XV. *om. I, T*, capitulum 14. *add. I*, — ⁴ hiis *T*, — ⁵ occidunt uxores *T, I*, — ⁶ neglectus *I*, — ⁷ absit *I*, — ⁸ iuvenis *T* (*vagy: iuveniis?*), — ⁹ ieiunet *om. I, T*, — ¹⁰ ieiunet *add. I, T*, — ¹¹ vel *om. I, T*, — ¹² incidunt *T*, — ^{12/a} statutum *I*, — ¹³ inventus *T*, — ¹⁴ concilietur *I, T*.

cunque conditionis sint, interdiximus omnino ut nullus ad ledendum aliquem evaginet gladium. Quod si quis posthac stimulis suę audacię tactus temptaverit, eodem iuguletur gladio.¹

XVII.² De Periuris.³

Si quis valentium fide conmaculatus, corde pollutus iuramento confracto⁴ periurio addictus invenietur, perditus manu periurium luat, aut cum⁵ quinquaginta iuvenis⁶ manum redimat. Si vero vulgaris periurus extiterit, manu amputata⁷ punietur aut XII iuvenis⁸ redimetur et ieiunet, ut canones mandant.

XVIII.⁹ De libertis.¹⁰

Si quis misericordia ductus proprios servos et ancillas libertate feriaverit¹¹ cum testimonio, decrevimus, ut post obitum eius nemo invidia tactus in servitutem eos audeat reducere. Si autem libertatem promiserit et morte inpediente non testificatus fuerit,¹² habeat mulier illius vidua et filii potestatem hanc eandem libertatem testificari¹³ et agapen¹⁴ facere pro redemptione anime sui mariti qualitercunque velit.¹⁵

¹ XVI. De evagatione gladii. Ut pax-iuguletur gladio *om. I, T*, — ² XVII. *om. I, T*, capitulum 15. *add. I*, — ³ per Juriis *I*, periuriis *T*, — ⁴ confractus *I, T*, — ⁵ cum *om. I, T*, — ⁶ iuvenis *T*, — ⁷ amputatus *I, T*, — ⁸ iuvenis *T*, — ⁹ XVIII. *om. T*, — ¹⁰ XVIII. De libertis *om. I*, capitulum 17. De libertate servorum *add. I*, — ¹¹ donavit *I*, — ¹² fuerit testificatus *I*, — ¹³ testificare *I*, — ¹⁴ agape *I, T*, — ¹⁵ voluerit *I*.

XVIII.¹ De conventu ad ecclesiam et de his, qui² murmurant, vel locuntur hora misse.³

Si qui⁴ ad ecclesiam venientes⁵ ad⁶ audiendum⁷ officium et ibidem hora sollempnitatis missarum inter se murmurant et ceteros inquietant exponentes fabulas otiosas et non intendentes divinas lectiones cum ecclesiastico⁸ nutrimento,⁹ si maiores sunt,¹⁰ increpati¹¹ cum dedecore expellantur de ecclesia, si vero minores et vulgares in atrio ecclesie pro tanta temeritate coram omnibus ligentur et corripiantur¹² flagellis ac cesura capillorum.¹³

XX.¹⁴ De non recipiendis servis vel ancillis in accusationem¹⁵ vel testimonium¹⁶ super dominos vel dominas.¹⁷

Ut gens huius monarchie¹⁸ ab omni incursu et accusatione servorum et ancillarum remota et quieta maneat, secundum decretum regalis¹⁹ concilii penitus interdictum est, ut²⁰ nullius²¹ causa²² culpe aliqua²³ ser-

¹ XIX. *om. I, T*, capitulum 18. *add. I*, — ² de his qui *om. I*, — ³ et de his, qui-misse *om. T*, vel locuntur *om. I*, — ⁴ quis *T*, — ⁵ veniens *T*, — ⁶ ad *om. I*, — ⁷ divinum *add. I, T*, — ⁸ ecclesie *I*, — ⁹ incremento *I*, — ¹⁰ sint *I*, — ¹¹ increpa *T*, et *add. T*, — ¹² corripientur *T*, — ¹³ ac cesura capillorum *om. I, T*, — ¹⁴ XX. *om. T*, — ¹⁵ accusatione *T*, — ¹⁶ testimonio *T*, — ¹⁷ XX. De non recipiendis — vel dominas. *om. I*, capitulum 19. de accusatione vel testimonio servorum vel ancillarum contra dominos vel dominas non recipiendis. *add. I*, vel dominas *om. T*, suos *add. T*, — ¹⁸ monarchie huius *I*, — ¹⁹ regalis decretum *I, T*, — ²⁰ in *add. T*, — ²¹ nullus *I*, — ²² cause *T*, — ²³ aliquam *I*.

vilis¹ persona² contra dominos vel dominas in accusationem vel³ in⁴ testimonium recipiant.⁵

XXI. De his, qui alienis servis libertatem acquirunt. Si quis inprovidus alienum servum sine conscientia sui senioris ante regem vel maiores natu et dignitate duxerit, ut soluto servitutis iugo levitatem libertatis sibi acquirat, sciat se, si dives est, quinquaginta iuencos redditurum, ex quibus quadraginta debentur regi, X vero seniori servi; si vero pauper et tenuis XII iuencos, ex quibus X regi, duo seniori servi.⁶

XXII.⁷ De his⁸ qui liberos in servitutem redigunt.

Quoniam igitur dignum Deo⁹ est et hominibus optimum unumquemque sue¹⁰ industria¹¹ libertatis vite cursum ducere, secundum regale decretum statutum est, ut nemo comitum vel militum posthac¹² liberam personam servituti subdere audeat. Quod si elationis audacie sue¹³ stimulatus presumpserit, sciat se totidem ex¹⁴ proprio conpositurum, que vero conpositio inter regem et comites dividatur, ut¹⁵ cetera.

Item de eodem.¹⁶

¹ servilem *I*, — ² personam *I*, — ³ et *I*, — ⁴ in *om. I*, — ⁵ recipiat *I*, — ⁶ XXI. De his — seniori servi *om. I, T*, — ⁷ XXII. *om. I, T*, capitulum 20. add. *I*, — ⁸ hiis *T*, — ⁹ deo dignum *I, T*, — ¹⁰ sive *I*, — ¹¹ industrie *I*, — ¹² post hec *T*, aliquam *add. I, T*, — ¹³ elationis sue audacia *I*, — ¹⁴ de *T*, — ¹⁵ et *I*, — ¹⁶ Item de eodem *om. I, T*, De hiis, qui alterius milites sibi tollunt *add. T*.

Sed¹ si quis actenus² in servitute³ retentus pro libertate sui tuenda iudicium legale⁴ faciens securus extiterit, tantummodo libertate fruatur, et ille, a quo in servitute tenebatur nichil⁵ reddat.

XXIII.⁶ De his, qui alterius milites sibi tollunt.⁷

Volumus, ut unusquisque senior suum habeat militem, nec aliquis alter illum svadeat antiquum deserere seniore et ad se venire, inde enim litigium habet⁸ initium.

XXIV. De his, qui hospites alterius sibi tollunt.⁹ Si quis hospitem cum benivolentia¹⁰ accipit,¹¹ et nutrimentum sibi honeste inpendit, quamdiu secundum propositum nutritur, non deserat suum nutritorem, nec ad aliquem alium suam deferat hospitalitatem.

XXV.¹² De (his),¹³ qui flagellantur¹⁴ sua querentes. Si cuius¹⁵ miles, aut¹⁶ servus ad alium fugerit,¹⁷ et his,¹⁸ cuius miles vel servus fuga lapsus¹⁹ est suum miserit

¹ sed *om. T.* — ² hactenus *I.* — ³ servitutem *I, T.* — ⁴ regale *I, T.* — ⁵ nil *I, T.* — ⁶ XXIII. *om. I.* capitulum 21. *add. I.* De eadem materia *add. T.* — ⁷ XXIII. De his — tollunt *om. T.* — ⁸ litigium (!) haberet (!) *I.* — ⁹ XXIV. — tollunt *om. I, T.* capitulum 22 de recipiendis hospitibus *add. I.* — ¹⁰ benevolentia *I.* — ¹¹ accepit *T.* — ¹² XXV. *om. I, T.* capitulum 23 *add. I.* — ¹³ hiis *T.* — ¹⁴ flagellant *T.* — ¹⁵ tuus *I.* — ¹⁶ vel *I, T.* — ¹⁷ fugerit *T.* — ¹⁸ hiis *T.* — NB. az eredetiben „is“ állhatott, értelme a mondatnak csak így van. — ¹⁹ elapsus *I.*

legatum ad reducendos¹ eos et is² legatus³ ibidem a quoquam percussus et⁴ flagellatus extiterit, decernimus nostrorum primatum (sic)⁵ conventu, ut ille percussor X solvat iuvenços.

XXVI.⁶ De viduis et orphanis.

Volumus quidem, ut et⁷ vidue et^{7/a} orphani sint nostre legis sint (sic)⁸ participes tali tenore, ut si qua vidua cum filiis, filiabusque⁹ remanserit atque nutrire eos et manere cum illis, quamdiu vixerit promiserit, habeat potestatem a nobis sibi concessam¹⁰ hoc faciendi, et a nemine iterum cogatur in coniugium. Si vero¹¹ mutato voto iterato¹² nubere voluerit, et orphanos deserere, de rebus orphanorum nichil¹³ omnino sibi vendicet, nisi tantum sibi congrua¹⁴ vestimenta.¹⁵

Item de viduis.¹⁶

Si autem vidua sine prole remanserit et se innuptam in sua viduitate permanere promiserit, volumus, ut potestatem habeat¹⁷ omnium bonorum suorum et quidquid¹⁸ velit¹⁹ inde²⁰ facere,²¹ faciat.²² Post obitum

¹ reducendum I, T, — ² hiis T, — ³ ligatus T, — ⁴ ac I, T, — ⁵ primatum I, T, — ⁶ XXVI. om. I, T, capitulum 24. add. I, — ⁷ et om. I, — ^{7/a} et bis I, — ⁸ sint om. I, T, — ⁹ et filiabus I, T, — ¹⁰ communissam T, — ¹¹ einm I, — ¹² iterum I, T, — ¹³ nil I, — ¹⁴ congrua sibi I, — ¹⁵ accipiat add. I, — ¹⁶ Item de viduis om. I, T, — ¹⁷ habeat om. I, — ¹⁸ quicquid T, — ¹⁹ velit om. T, — ²⁰ ainde (abinde) I, — ²¹ voluerit add. T, — ²² et add. I.

Prefatio regalis Decreti

Divina clemencia op^o regalis
dignitatis almonia katholice fidei effec-
tu ampli ac solidi altⁱ dignitatis opib^{us}
solet ee. Et qm una qq; gens ppis utit^{ur}
legib^{us}. ideo nos qq; di nutu nram gubnantes
monarchia antiquis ac modernis imitantes aug^{us}tos.
decali meditatioe nre statum genti. q^{ui} admo-
du honesta r^{ati}offensa ducunt utta. ut sic dize-
nus legib^{us} s^{ed} ditati. similit^{er} aia scilarib^{us} adducti.
ut qntu boni i his diuinis ampliant. tantu rei
iustis multent. q^{ui} au decum. i sequitib^{us} subnotauio-
lucris. **Capitula hui^{us} libri.**

De statu ecclesiasticar^{um}. .xii

De potestate ep^{iscop}o^{rum} sup^{er} res
ecclesiasticas eo^{rum} uenien-
tia cu laicis.

Quales debeant ee accu-
satores r^{ati} testes clericor^{um}.

Ite d^e e^{odem}.

De labore sacerdotu^m.

De necessitate regali
ppriaru rerum.

De obsequio duci d^{omi}ni.

De obsequio t^{er}re t^{er}re.

De obsequio s^{an}cte s^{an}cte.

De his q^{ui} s^{un}t s^{an}cti moru^m. .xii

De obsequia xpianitate. .xiii

De homicidiis. .xiiii

De his q^{ui} s^{un}t uxores occidit. .xv

De euaginatoe gladii. .xvi

De p^{ro}curis. **D**e libris. .xviii

De uentu ad ecclesiam. .xviii

Dhis q^{ui} murmurant ut lo-
cunt i ecclesia hora misse.

De n^{on} recipiendis seruis. .xx

ut ancillis i accusatioe

r^{ati} testam^{en}to s^{an}cti d^{omi}ni

h^{ab}et ut d^{omi}nas.

De alia. .viii

^{xxi.} De his q̄ alienus seruus li-
bertatē querit. *Redigi*

^{xx.} De his q̄ liberos infirmitate

^{xx.} De his q̄ altē mulierē tollit

^{xx.} De q̄ flagellant sua q̄ritē.

^{xx.} De uiduis 7 orphanis.

^{xx.} De raptu puellarum.

^{xxviii.} De fornicationib; cū an-
cillis alteri. De his q̄ pe-

ruunt s̄ ancillas iuxtores.

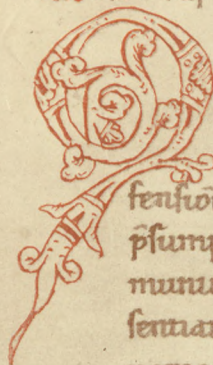
^{xxxi.} De furto mulierum.

^{xxxi.} De incendiis mansionū.

^{xxxi.} De strigis. De maleficiis.

^{xxxi.} De iuachione domorū.

De statu rerū ecclesiasticarū. i.

VISQVIS. fastu supbie elat. domū
di ducit nēpūbite. 7 possessiones dō s̄ectas
atq; ad honore di sub regia in munitatis de-
fensione ostitutas inhoneste tractauit. v̄l infringe
p̄sumperit. q̄si inuasor 7 uiolator domi di excom-
municet. Decet it̄ 7 ut indignationē ipsi dñi regis
sentiat. cui beniuolentie nēptor. 7 institutionis p̄-
uaricator excutit. Hic hominū tñ rex sue ocessionis
imunitatē ab oib; dicionis sue illesā s̄eruari p̄cipiat.
Assensū ū n̄ p̄beat īpude affirmantib; n̄ debet ēē
res dñicas iūe dño dñantū traditas. Ita s̄ sub de-
fensione regis. sicut p̄p̄e sue hereditatis. Iagisq;
aduertat. q̄a q̄nto d̄s excellentior ē hōie. tanto
p̄stantior ē diuina causa mortaliū possessione.
Iru diuinarū rerū defensor 7 custos diuinitate
statut. diligenti cura n̄ solu eas seruare. s̄ & mul-
tiplicare debet. magisq; illa p̄stantiora quā sua

^{xx.} De his q̄ altē s̄ hospite tollit.

^{xxxi.} De his q̄ fugiunt uxores.

^{xxxi.} De his q̄ ext̄ regnū suas

defende oportet et augere. Si quis ergo istam inopor-
tunitate ipbitatus sue regem arecto ppositio p
uere tepaunt. nullisq; remediis mitigari
posse uisus fuit. obsequis aliq; infortis sit ne
cessari. abscondendus ab eo piciendq; e iuxta
illud euangelicu. si pes. man. u. oclis tuus scan-
dalizat te. amputa ut erue eu et pice abste.

De potestate epox sup res eccliaasticas eoxq; uenientia

ii. *Vox* ut epi habeant potestatem res ecclie *cū laicis.*
asticas puidere. regere. et gubnare. atq; dispensa-
re. scdm canonicā auctoritatē. Volumus ut et
laici in eox ministrio obediant epis ad regn-
das ecclias uiduas et orphanos defendendos. et
ut obediētes sint ad eox xpianitatē seruā-
da. Escentiesq; sint comites et iudices psubl-
suis. ad iusticias faciendas. iuxta pcepta le-
gis diuine. Et nullatenus p aliq; iudiciū ut
falsū testimoniu. neq; p iuriū aut p pmiū
lex iusta i aliq; depuet. *qles debeant ee testes. et accu-*

iii. *TESTES* aut et accusatores clericos satores clroq;
sine aliq; sint ifamia. uxores et filios habentes.
et omnino xpm pdicantes. *Itē d eodem.*

iiii. *TESTIMONIUM* laici aduersus clericū nemo re-
cipiat. Nemo enī clericū qlib; ipublico exami-
nare psumat n i ecclia. *De labore sacerdotū.*

v. **S**CIOTTE fr̃s cuncti qđ sup̃ om̃s uos laborat
sacerdos. Uñ qđq; h. ur̃m suū fert labore pp̃v.
ille ū 7 suū 7 singlōz. Et ideo sic ille poib' uob.
ita 7 uos om̃s p̃eo suoz op̃a laborare debetis.
i tantū ut si necessitas fuerit animas ur̃as p̃
eo ponatis. **De excessiōe regali pp̃arū rerū.**

vi. **O** ~~EXCESSI~~ nra regali potentia. ut uñ qđq; ha
beat facultatē. sua diuidendi ibuendi uxori
filiis filiabq; atq; parentib' siue eccl̃ie. nec post
ei obitū qđ hoc destrūe audeat. **De Retenu Re**
galū rerū
vii. **V**os ṽt qđe ut sicuti cetis facultatē dedim̃ dñan
di suarū rerū. ita ē res. multes seruos. 7 qđ ad
nr̃am regale dignitatē p̃anet p̃manē immobile.
7 anemine qđ inde rapiat aut subtrahatur.
Nec qđq; i his p̃dictis s̃ fauorē acq̃rere audeat.

viii. **S** ~~QUIS~~ o p̃b̃r **De obseruatiōe dñici diei**
ṽt comes. siue aliq; alia p̃sona fidelis. die dñica
iuenit qđ lib̃ laborante. siue cū bub'. tollat s̃
bos. 7 cauib' ad manducandū det. Si aut̃ cum
eq̃s. tollat equus qđ dñs boue redimat si uelit.
Et itē bos manducet ut dictū est. Siq; alius
instrumentis. tollant instrumenta 7 uestimenta. qđ si
uelit cū cane redimat. **Itē aliud.**

viii. **A** ~~SACERDOTIB'~~ ū 7 comitib' m̃det̃ oib' uilli
cis. ita ut illoz iussu om̃s p̃currant die dñica

ad ecclia. maiores ac minores. uiri ac muliere.
exceptis q̄ ignes custodiunt. Si q̄s ū obseruationis causā
remanet. pillos negligētia uapulent ac depitet.

Si q̄s quatuor **De obseruatione iiii temporū. x.**
temporū ieiunia cunctis ignita carne man
ducant uiolant. p̄spaciū unū ebōē iclus ieiunij.

Si q̄s i sexta feria **De obseruat vi f̄r̄e. xi.**
ab omni xpianitate obseruata carne manducant.
p̄ unā ebōam luce iclus ieiunet. **De his q̄s n̄ ofes**

Si q̄s tam p̄durato corde ē qd̄ absit aboi **fiōe xii.**
xpiano ut nolit ofiteri sua facinora. scdm̄ **mori**
suasū p̄bri. hic sine oī diuino officio. rele **unt.**
mosinus iaceat q̄ admodū ifidelis. Si aū pa
rentes i primi neglexerit uocare p̄bros. ita
subiacet absq̄ ofessione morti. dūcet oratioib̄.
ac ofolet elemosinus. Si parentes lauent ne
gligētia ieiunij. scdm̄ arbitiū p̄bri. q̄ su
bitanea p̄clitant morte. cū omī eccliaflico
sepeliant honore. nā diuina iudicia occul
ta nob̄ sunt i ignita. **De Obseruanda xpia xiii.**

Si q̄s obseruatione xpianitatis neglecta. i nutate
negligētie stultitate elat. qd̄ man i miserit.
iuxta q̄litate offensionis ob epō p̄ disciplinas
canonū iudicet. Si ū rebellitate ifructi
rennuerit s̄ ipositū eq̄ sufferre. itū eode

iudicio restringat̃ 7 ē usq; septies. tandē sup̃ oīa
si resistens 7 abnuens iuuent̃ regali iudicio sci
licet defensori xpianitatis tradat̃. **De homicidi.**

xiii. **S**i quis ira accens̃ aut supbia elat̃. spontaneū
misert̃ homicidiū. sciat se scdm̃ nri senat̃
decretū centū 7 x datū pensas auri. ex q̃b̃ qnq;
ginta ad fiscū regis deferant̃. alii ū l. paren
tib̃ dent̃. x. aut̃ arbit̃ 7 mediatorib̃ p̃donent̃.
ipse q̃dē homicida scdm̃ institutionē canonū

Si aut̃ casu occiderit lē alium. **I**eiunet.
q̃libz. xii auri pensas p̃soluat. 7 sic canones
mandant̃ ieiunet. **I**te d̃ homicidi seruoꝝ

Si alicui seruus seruū alit̃ occidit. reddat̃ ser
uū p̃seruo. aut redimat̃ 7 penitentiā q̃d̃ dictū

Si ū liber alicui occidit lē at̃. **I**e agat.
seruū. reddat̃ aliū seruū ṽl p̃ciū p̃ponat̃.
7 scdm̃ canones ieiunet. **De his q̃ suas uxores oc**

xv. **S**i quis comitū obdurat̃ corde neglect̃ anima cūct̃.
q̃d̃ p̃cul suū acordib̃ fulelitate obseruantiū.
utoris homicidio polluet̃. scdm̃ decretum
regalis senat̃ cū qnq;ginta iuuenis paren
tib̃ mulieris p̃culet̃. ieiunet scdm̃ manda
ta canonū. Si aut̃ miles ṽl alicui uir uber
tatis eandē culpā incidit iuxta eundē
senatū soluat̃ parentib̃ x. iuuenis. ieu

Inetq;

ut dictū est. Si ū wlgarī eodē cōmune iue
niet. cū qnq; uiuentis 9gnatī reconciliēt.
7 subdatur p̄dictis ieiuniis. *De svaginatōe gladii.*

V x par firma 7 ī tamūnata poīa maneat. *xv.*
tā int̄ maiores natū q̄ int̄ minores cūcūq;
9ditionis sint. int̄ dixerūt omīno ut nullus
ad ledendū aliq̄ euaginet gladiū. q̄d si q̄s
p̄ hac famulus sue audacie tact̄ tēptauit
eodē uigulet gladio. *De Puriis*

S i s̄ ualentū fide 9maculat. corde pol
lut. iuramento 9fracto. purio addict̄
iuenietur. p̄dit manu puriū luat. aut
cū qnq; uia uiuentis manū redimat. Si
ū wlgarī pur̄ exiterit. manu amputa
ta puniet. aut xii uiuentis redimetur.
7 ieiunet ut canones mandant. *De liberis.*

S i s̄ misericordia duct̄ p̄pos seruos 7 ancillas *xviii.*
libtate feriaūt. cū testimonio. decreuim̄
ut p̄obitū ei nemo inuidia tact̄ i serui
tutē eos audeat reducere. Si aut̄ libta
tē pmiserit. 7 morte imminente n̄ testa
ficat̄ fuerit. habeat mulier illi uidua.
7 filii potestātē hanc eandē libtate testifi
cari. 7 agapen facē p̄deptione anime
sui mariti. qualis cūq; uelit.

De Cuentu ad ecclia. 7d huf qm murant vt
xviii. Sicut ad eccliam uenientes locunt hora missae.
ad audiendu officiũ. 7 ibide hora sollempni
tatis missarũ int se murmiant. 7 cetos uige
rant. exponentes fabulas ociosas. 7 n inten
dentes diuinas lectiones. cũ eccliaflico nu
tũto. si maiores s increpati cũ dedecore
expellant de ecclia. si u minores 7 uulgares
i ato ecclie p tanta temeritate cora omib
ligent. 7 corripiant. flagellis ac cesura ca
De n recipiendis seruis vt ancil *Ipilox.*
usi accusat vt testimoniu sup dños vt dñas.

xx. Vt bonis hui monarchie ab oĩ incurfu 7 ac
cusatioe seruoz 7 ancillaz remota 7 qeta
maneant. scdm decretũ regalis 9cilii pe
nit tdictũ e. ut nulli causa culpe aliqua
seruiliis psona vt dños vt dñas in accusa
tione vt in testimonium recipiant.

De h q alienus seruus libertate acqruunt.

xxi. Sicut in puid alienũ seruũ sine scien
tia sui senioris ante regẽ uel maiores
natu 7 dignitate duxerit. ut soluto serui
tutis iugo leuitate libertatis s acqrat.
sciat se si diues e qnquaginta uiuencos
redditurũ. ex qb quadraginta debent.

regi. x. u. seniori serui. si u. paup. r. tenuis. xii.
uiuencos. ex qb. x. regi. duo seniori serui.
De hi q. liberos in seruitute redigunt.

Quoniam. e. dignu. do. est. hominib. optimu. .xx.
unu. queq. sue. indulta. libertatis. uite. cursu.
ducere. scdm. regale. decretu. statutu. e. ut
nemo. comitu. vl. militu. post. hac. libera. psona.
seruutu. subdere. audeat. qd. si. elationis. au.
dacie. sue. sumulat. p. supseru. sciat. se. totide.
exppo. pposituru. qu. ppositu. inter. regem.
comites. diuidat. ut. cetera. **Itē de eodem.**

Siquis. accen. in seruitute. retent. p. liberta.
te. sui. tuenda. iudiciu. legale. faciens. se.
cur. extiterit. tantum. libertate. fruatur.
nulle. aq. in seruitute. tenebat. nich. reddat.

De hi q. alteri milites sibi tollunt.

Volunt. ut. un. qsq. senior. suu. habeat. mili.
te. nec. alijs. alter. illu. suadeat. antiquum.
deferere. seniore. rade. uenire. inde. enim.
litigiū. habet. iniciu. **De hi q. hospites alii.**

Sanis. hospite. cu. beniuolentia. s. tollunt. .iii.
.xx.
accipit. r. nutriu. s. honeste. inpendit. qm. diu.
scdm. ppositu. nutrit. n. deferat. suu. nutiore.
nec. ad. aliqm. aliū. sua. deferat. hospitalitate.

De q. flagellant sua querentes.

xx. **S**i erit miles aut seruus ad aliū fugerit. et his
cui miles ut serus fuga lapsus ē suū miseru
legatū ad reducendos eos et si legatū ibide aquoq
percussus et flagellatū extiterit. decernim⁹ nrōz p
matuū ouentu. ut ille percussor. x. soluat uiuentos.

xx. **V**olens qdē ut uidue **De uidua et orphanis.**
et orphani sint nrē legis sint participes tali te
nore. ut si q uidua cū filius filiabz remanserit.
atq; nuire eos et manere cū illis q diu uixerit
pmiserit. habeat potestātē anob s̄ pcessā hoc
faciendi. et anemine uerū cogat inuigiū.
si ū mutato uoto iterato nubere uoluerit. et
orphanos deserere. de reb orphanoz nichil
oīno s̄ uendicet. n̄ tantū s̄ pgrua uestigita.

Si aut uidua sine ple remanserit **Itē d̄ uidui**
et se in nuptā in sua uiduitate pmanere pmi
serit. uolum⁹ ut potestātē habeat omniū bonoz
suoz. et qdqd uelit inde facere. faciat. Post obitū
aut ei eadē bona ad suos redeant parentes ma
rita. si parentes habz. sin aut. rex sit heres.

vii.
xx. **S**i quis militū impudicia **De Rapto puellarū.**
sedat. puella aliq sine pessione parentū s̄ in
uxorē rapuerit. decreuim⁹ puella parentib⁹
reddi. cū si ab illo aliq uis sibi illata sit. et rap
tor. x. soluat uiuentos. prapto. licet post ea

recuset parentibus puelle. Si uero pauper quis hoc
uolgaris agere agreditur. et ponat raptum. v.
iuuentis. **De fornicatoribus cum ancillis alterius?**

viii
xx.

V ~~LIBERI~~ suam custodiant libertatem in namina
tam uolunt illis ponere cautionem. Quis trans
grediens fornicat cum ancilla alterius. sciat se
reum criminis. et pro eodem crimine in primis detorari.
Si uero scilicet cum eadem fornicat fuerit. iterum detori
et ac depilectur. si autem tertio sit seruus pariter cum
ancilla. aut redimet se. Si autem ancilla ceperit
de eo. et parere non potuerit. si in partu moritur.
et ponat eandem cum altera ancilla. **De seruorum fornic**

S ~~ERUUS~~ quisque alterius si cum ancilla alterius fornicat. de
corietur ac depilectur. et si ancilla de eo ceperit
et in partu moritur. seruus uenundet. ac dimidia
pars pro seniori ancille detur. altera pars uero seni
ori serui remaneat. **De his qui petunt se an**

viii
xx.

V ~~NEAS~~ eorum qui libero **callas in uxores.**

consentit nomine cuiusque quod iniurie facere au
deat. terrore et cautione inposuimus. quia in
hoc regali consilio decretum est. ut si quis liber et
nubium ancille alterius sciente domino ancille ele
git perdat libertatis sue industria. et peritius
efficiatur seruus. **De his qui extra regnum
suas suas fugiunt uxores.**

xxx. V **et** beatus uirque sexus certa lege tabisque iuribus ma-
neat et uigeat. in hoc regale decretum statutum est.
ut si quis pro uitate perdat propter abhominacionem
uxoris patrem effugerit. uxor cuncta que in pote-
state mariti habebant possideat dum uelit ex-
pectare uirum. et nemo in aliud coniugium cogere
presumat. et si sponte nubere uelit. liceat superius
congruis uestimentis. et dimissis ceteris bonis ad
nubium ire. et si uir hoc audito redierit. ne li-
ceat sibi aliam ducere per suam. nisi cum licentia episcopi.

xxx. C **on** igitur cunctis horrendum **De furto mulie**
et omnibus abhominabile sit uirile sexum reprobum et
furtum fecisse. et magis magisque sexum femineum.
secundum regale senatum decretum est. ut si aliquis
mulier maritata furtum commiserit. a marito
redimet. et si secundo eandem culpam incidit. simi-
liter redimet. si uero tertio. uenundetur. **De in**

xxx. S **ed** **et** **quis** inimicis aliter incendis mansio-
edificia igne cremant. decreuimus. ut et ne-
dificia restituat. et quidquid suppellectilis ar-
si fuerit. minusque xvi uenenos. qui ualent xl
solidos. **De strigis.**

xxx. S **ed** **et** **striga** inuenta fuerit. secundum iudicia
te legem ducat ad ecclesiam. et mallet sacerdo-
ti ad ieiunandum fideque docenda. Post ieiunium

in domū redeat. Si scito in eodē cōmune iueni
et. simili ieiunio subiciat. post ieiunū in
modū crucis in pectore. 7 in fronte. atq; in
scapulas incensa clauē ecclīastica domū redeat.

Si in tertio iudicib' tradat. **De Maleficiis**

iii
xxx.

Vicē creatā di ab omī leſione malignoꝝ remota.
7 a nullo detinēti sui paſſura maneat. n̄ ad
aſq; 7 augmēt. ſcdm decretū ſenat' ſtatūm.
magnū cautionē terroris. ueneficis ac ma
leficis. ut nulla pſona maleficio aut uene
ficio quēquā hominū ſubuertere aſtatu nī
tu mentis. aut interficere audeat. Aſt ſiſ
uelq; p' hac hoc pſumpſerit. tradat in manū ma
ri maleficio leſi. aut in manū parentū ei. ſcdm
uelle eoꝝ diiudicandū. Si in ſortilegio utentes
iuenient. ut faciunt in cinere. aut hiſ ſuni
lib' ab epīſ flagellis emident. **De Inuaſiōe domoꝝ**

Vicē ut firma pax. 7 unanimital ſit in ma
iores 7 minores. ſcdm aplm omīs unanimis
eſſore 7 ceta. nec aliqſ aliū inuadere audeat.
Nā ſiſ comitū poſt diſſinitionē hui' munit
7 alū tā nūmax exiſſerit. ut aliū domū q
rat ad p'dendū eū. atq; ſua diſſipare. ſi dñs
domū eſt 7 ſecū pugnauit v' interfecerit. ſuat
ſcdm legē de euagatione gladii 7 ſecta.

xxx.

Si autē comes ibidē occubuerit. sine p̄positioe
iaceat. Si ū ille n̄ supuenerit. s̄ suos milites mu
ltes miserit. centū uiuencis p̄ponat iuāhōne.
Si ū miles q̄s curti vlt̄ domū alt̄i militis inua
serit. x. uiuencis p̄ponat iuāhōne. si uulga
rū q̄dē alteri sui similis mansuinculas iua
serit. v. uiuencis soluat incurfionem.

EXPLICIT. Liber. Primus.

De regali dote ad eccliam.

Cet̄ uille eccliam edificem. q̄ duob̄
mansis toudēq; mancipiū dorent. eq̄ riuūto.
sex bub̄ 7 duab̄ uaccis. xxx minutis bellus
uestimenta ū 7 cooptoria reo p̄uideat. p̄br m. 7
libros epi. **De successorib̄ regaliū b̄nficiū.**

Consensim̄ q̄ p̄tacione toti senat̄. ut un̄ q̄s p̄
p̄os simul 7 donoz regis d̄net̄ dū uiuit. excep
to q̄d ad ep̄atū p̄tinet recomitatū. ac post ei
filiū uita simili damunio succedant. Nec pullis
causa reat̄ deim̄tū bonoz suoz patiat̄ q̄s. n̄ fili
at̄ morte regis. aut traditionē regni fuerit.
vt i alia fugerit puincia. it̄ ū bona illi i regni
ueniant potestate. At̄ siq̄s in filio regis mor
tis aut traditionis regni legalit̄ inuent̄ fuerit.
ipse ū capitali subiaceat sententię. bona ū illi
filius innocentib̄ inremota sint. remanentib̄

I salus.

^{seruus}
De seruoz occisorib?

Si alicui seruus seruū alteri occiderit. senior
homicide medietatē serui pponat seniori iter
fecti. si potē. sin aut pacta una q̄dragesima. ue
nundet seruus. 7 p̄cū diuidat. **De libatōe ei⁹. iiii.**

Seruū libari homicidā. si seniori placuerit cū
centū 7a uiuencis aut redimat. aut tradat.

Si q̄s alienus seruus libatē **De librate seruoz. v.**
acq̄rere nūit. q̄d seruū erit totidē mancipia
soluat. ex q̄b? duę partes regi. tertia seniori
seruoz. rex aut ex sua parte t̄cia t̄buat comiti.

Si q̄s seruoz semel furtū **De furto seruoz. vi.**
miserit. reddat furtū. 7 pponat nāfū. v. ui
uencis si potē. sin aut. abscondat. Si abscondito
so itū miserit furtū. pponat aures. v. uiuen
cis si potē. sin aut. abscondant. Si idem ter
cio furtū miserit. careat uita. **De furto liboz. vii.**

Si q̄s libertoz furtū miserit. hac lege pponere
decreuim. si semel redimat se si potē. sin aut
uenundet. Si aut idē uenundat furtū mi
serit. legib? seruoz subiaceat. **Iē de eodē**

Si scdō simili legi subiaceat. si ū tertio dispen
dio uite diiudicetur. **De p̄positione regis. viii.**

Si q̄s comitū partē regis defraudauerit. red
dat fraudem. 7 duplo pponat. **De iusta**

Si q̄s militū iudiciū a suo comite recte iudicati **viii.**
appellatiōe

- spem. regē appellauerit. cupiens comitē suū
reddere in iustū. sit debitor decem penlarū
auri suo comiti. **De violentia comitis**
- x. **S**i quis comitū inuenta aliqua occasione qd in iu
ste militi abstulerit. reddat. risup exp̃po tantū.
- xi. **S**i quis autē militū suū spontaneū donū **De solutioē**
dicens s̃ ui ablatū mendax extiterit. ex hoc m̃dacū
careat. risup tantūde soluat. **De iudicio gladii.**
- xii. **S**i quis gladio hominē occiderit. eod̃ gladio iugulet
- xiii. **S**i quis autē gladio euaginato **De debilitatiōē m̃brorū.**
aliū q̃libet debilitauerit ṽl in oculo uel
in pede ṽl in manu. simile dampnū sui cor
poris paciatur. **De adulatorib⁹**
- xiiii. **S**i quis falsū testimoniū ṽl adulationis sermonē
x̃t aliq̃s ptulerit. tacereq; eos deprec̃at⁹ fuerit.
ut astucia diaboli adinuicē eos separet. soluat
lingue duas p̃positiones fallacis p̃reatu m̃dacū. si
uni soli adulat⁹ fuerit. p̃uet lingua. **De furis**
- xv. **S**i quis illos q̃ uulgo uduornich ^{uolunt} furtū misert le
ge diiudicetur. testimoniū autē eorū inter
liberos n̄ recipiatur. **Testimoniū recipiat.**

cod. lat. med. avar.

433

autem¹ eius eadem bona ad suos² redeant parentes mariti, si parentes habet, sin autem³ rex sit heres.

XXVII.⁴ De Raptu puellarum.

Si quis militum inpudicitia fedatus, puellam aliquam sine concessione parentum sibi in uxorem rapuerit, decrevimus puellam parentibus reddi, etiamsi ab illo⁵ aliqua vis sibi illata sit, et raptor X solvat iuencos pro raptu, licet postea reconcilietur parentibus puella. Si vero pauper quis hoc⁶ vulgaris⁷ agere agreditur,⁸ componat raptum V. iuencis.⁹

XXVIII.¹⁰ De¹¹ fornicatoribus cum ancillis¹² alterius.

Ut liberi suam custodiant libertatem incontaminatam, volumus illis ponere cautionem.¹³ Quisquis¹⁴ transgrediens fornicatur¹⁵ cum ancilla alterius, sciat se¹⁶ reum¹⁷ criminis et pro eodem crimine inprimis decoriari.¹⁸ Si vero secundo cum¹⁹ eadem fornicatus fuerit, iterum decorietur²⁰ ac²¹ depiletur,²² si autem tertio, sit

¹ autem om. I, — ² sui I, T, — ³ non add. I, — ⁴ XXVII. om. I, T, — capitulum 25 add. I, — ⁵ alio T, — ⁶ aut I, ac T, — ⁷ hoc add. I, T, — ⁸ agreditur agere I, T, — ⁹ bobus I, T, — ¹⁰ XXVIII. om. I, T, capitulum 26 add. I, — ¹¹ liberis add. I, — ¹² ancilla I, — ¹³ ne cum alienis fornicetur ancillis (fornicentur T). Si quis autem improvidus hanc cautionem add. I, T, — ¹⁴ quisquis om. I, T, — ¹⁵ fornicator T, — ¹⁶ esse add. T, — ¹⁷ esse add. I, — ¹⁸ decaliari-t javitja: decalvari-ra I, et depilari add. I, — ¹⁹ pro T, — ²⁰ decalvetur I, — ²¹ et I, — ²² depelletur T.

servus pariter cum ancilla, aut redimet¹ se. Si autem ancilla conceperit de eo, et parere non potuerit,² sed in partu moritur,³ componat eandem⁴ cum altera ancilla.

De servorum fornicatione.⁵

Servus quoque alterius,⁶ si cum ancilla alterius⁷ fornicatur, decorietur⁸ ac⁹ depiletur, et si ancilla de eo conceperit et in partu moritur,¹⁰ servus venundetur ac dimidia pars pretii seniori ancille detur, altera pars vero¹¹ seniori servi¹² remaneat.¹³

XXVIII.¹⁴ De his,¹⁵ qui petunt sibi¹⁶ ancillas¹⁷ in uxores.

Ut nemo eorum, qui libero censentur nomine¹⁸ cuiquam quid¹⁹ iniurie²⁰ facere²¹ audeat, terrorem et cautionem inposuimus, quia in hoc regali concilio decretum est, ut si quis liber connubium ancillę alterius sciente domino ancillę elegerit, perdita²² libertatis sue²³ industria, perpetuus efficiatur servus.

XXX.²⁴ De his,²⁵ qui extra regnum suas (suas bis) fugiunt uxores.

¹ redimat *I, T*, — ² poterit *I*, — ³ morietur *I, T*. — ⁴ eundem *I*, — ⁵ De servorum fornicatione *om. I, T*, — ⁶ alicuius *I, T*, et *add. T*, — ⁷ alicuius *T*, — ⁸ decalvetur *I*, javitva decorietur-ból! — ⁹ et *I*, — ¹⁰ morietur *I, T*. — ¹¹ vero *om. I, T*, — ¹² semper *add. I*, — ¹³ maneat *I*, — ¹⁴ XXVIII. *om. I, T*, capitulum 27 *add. I*, — ¹⁵ hiis *T*, — ¹⁶ sibi *om. I, T*, alienas *add. I*, — ¹⁷ alienas *add. T*, — ¹⁸ nomine censetur *I*, nomine censentur *T*, facere *add. I*, — ¹⁹ quid *om. I, T*, — ²⁰ iniuriam *I*, — ²¹ facere *om. I*, — ²² prepedita *T*, — ²³ sue libertatis *I*, — ²⁴ XXX. *om. I, T*, capitulum 28. *add. I*, — ²⁵ hiis *T*.

Ut genus¹ utriusque sexus certa lege et absque iniuriis maneat et vigeat, in hoc regale² decretum³ statutum est, ut si quis protervitate^{3/a} preditus propter abhominacionem uxoris patriam effugerit, uxor cuncta, quę in potestate mariti habebantur, possideat, dum velit expectare virum, et⁴ nemo in aliud coniugium cogere presumat.⁵ Et si sponte nubere velit, liceat⁶ sumptis congruis sibi^{6/a} vestimentis et dimissis ceteris bonis ad conubium ire, et⁷ si vir hoc audito redierit, ne liceat sibi aliam ducere preter suam, nisi cum licentia episcopi.

XXXI.⁸ De furto mulierum.⁹

Cum igitur cunctis horrendum¹⁰ et omnibus¹¹ abhominabile sit virilem sexum repertum¹² furtum fecisse,¹³ et magis magisque sexum femineum, secundum regalem¹⁴ senatum¹⁵ decretum¹⁶ est,¹⁷ ut si aliqua mulier maritata furtum commiserit, a marito redimetur,¹⁸ et si secundo eandem culpam inciderit similiter redimetur,¹⁹ si vero tertio, venundetur.

XXXII.²⁰ De incendiis mansionum.

¹ gens *T*, — ² regali *I, T*, — ³ decreto *I, T*, — ^{3/a} pro cervitate (!) *T*, — ⁴ ut *I*, — ⁵ presummat cogere *I*, presummat *T*, — ⁶ sibi *add. I, T*, — ^{6/a} sibi *om. I, T*, — ⁷ ut *I*, — ⁸ XXXI. *om. I, T*, capitulum vigesimum 9 *add. I*, — ⁹ maritarum *add. I*, — ¹⁰ horrendum *om. I*, — ¹¹ hominibus *T*, — ¹² repertum *om. I*, — ¹³ fecisse furtum *I*, — ¹⁴ regale *I*, — ¹⁵ est statutum et *add. I*, — ¹⁶ decretum senatum *T*, — ¹⁷ est *om. I*, — ¹⁸ redimatur *I*, — ¹⁹ redimatur *I*, — ²⁰ XXXII. *om. I, T*, capitulum tricesimum *add. I*.

Si quis per inimicitias alterius edificia igne cremaverit, decrevimus, ut et¹ edificia restituat, et quidquid² suppellectilis arsum fuerit, et insuper XVI iuencos, qui valent XL solidos.

XXXIII.³ De strigis.⁴

Si qua striga inventa fuerit, secundum iudicalem legem ducatur ad ecclesiam et commendetur sacerdoti ad ieiunandum fidemque docendam.⁵ Post ieiunium vero⁶ domum redeat. Si secundo in eodem crimine invenietur, simili ieiunio subiciatur,⁷ post ieiunium vero in modum crucis in pectore et in fronte atque inter scapulas incensa clave⁸ ecclesiastica domum redeat. Si vero tertio, iudicibus tradatur.

XXXIII.⁹ De Maleficis.¹⁰

Ut creatura Dei ab omni lesione malignorum¹¹ remota et a nullo detrimentum sui passura maneat, nisi a Deo, a quo et¹² augmentatur, secundum decretum senatus statuimus¹³ magni cautionem terroris¹⁴ veneficis¹⁵ ac¹⁶ maleficis,¹⁷ ut nulla persona maleficio aut veneficio quemquam hominum subvertere a statu mentu

¹ et *om. I, T*, — ² quicquid *T*, — ³ XXXIII. *om. I, T*, capitulum 31 *add. I*, — ⁴ strigiis *I, T*, — ⁵ docendum *T*, — ⁶ vero *om. T*, — ⁷ subiaceat *I, T*, — ⁸ clavi *I, T*, — ⁹ XXXIII. *om. I, T*, capitulum 32 *add. I*, — ¹⁰ maleficiis, veneficiis et sortilegiis *I*, de maleficiis *T*, — ¹¹ malorum *T*, — ¹² et *om. I*, — ¹³ ad *add. I*, — ¹⁴ terrorum *I*, timoris *T*, — ¹⁵ veneficiis *I*, — ¹⁶ et *I*, — ¹⁷ maleficiis *I*.

(sic)¹ mentis, aut interficere audeat. Ast si quis, vel que posthac² hoc³ presumpserit, tradatur in manus (manus bis) maleficio lesi, aut in manus parentum eius secundum velle eorum⁴ diiudicandum.⁵ Si vero sortilegio utentes inveniuntur,⁶ ut faciunt in cinere, aut his⁷ similibus, ab episcopis flagellis emendentur.⁸

XXXV.⁹ De Invasione domorum.¹⁰

Volumus, ut firma¹¹ pax et unanimitas sit inter maiores et minores secundum apostolum:¹² omnes unanimes estote et cetera, nec aliquis alium¹³ invadere audeat. Nam si quis comitum post diffinitionem huius communis concilii¹⁴ tam contumax extiterit, ut alium domi querat ad perdendum eum atque sua¹⁵ dissipare,¹⁶ si dominus domi est et¹⁷ secum pugnaverit vel interfecerit, luat secundum legem de evaginatione¹⁸ gladii confectam.¹⁹ Si autem²⁰ comes ibidem occubuerit sine compositione iaceat. Si vero ille non supervenerit, sed suos milites (milites bis) miserit, centum iuvenis²¹ componat invasionem.²² Si vero miles quis²³ curtim²⁴ vel

¹ mentu (!) om. I, T, — ² posthoc (!) T, — ³ hec I, hac (!) T, — ⁴ eorum velle I, T, — ⁵ adiudicandum I, — ⁶ inveniuntur om. I, — ⁷ hiis T, — ⁸ emendetur T, — ⁹ XXXV. om. I, T, capitulum 33. add. I, — ¹⁰ dominorum I, et de pugna ibidem secuta add. I, — ¹¹ una T, — ¹² apostolum om. I, — ¹³ alium aliquis I, — ¹⁴ concilii communis T, — ¹⁵ suas I, T, — ¹⁶ res et add. I, res add. T, — ¹⁷ si add. I, — ¹⁸ vaginatione T, — ¹⁹ confecta T, — ²⁰ idem add. I, T, — ²¹ iuvenis T, — ²² si vero ille non — invasionem om. I, T, — ²³ qui T, — ²⁴ turrim I, curtem T.

domum alterius militis invaserit, X iuven¹ componat invasionem.² Si vulgaris quidem alterius³ sui similis mansiunculas invaserit, V. iuven⁴ solvat incursionem.⁵

Explicit Liber Primus.

I. De regali dote ad ecclesiam.⁶

Decem⁷ villę ecclesiam edificent, quam duobus mansis totidemque mancipiis dotent,⁸ equo et iumento, sex bubus⁹ et duabus vaccis, XXX¹⁰ minutis¹¹ bestiis. Vestimenta vero et coopertoria rex provideat,¹² presbiterum et libros episcopi.

II. De successoribus regalium beneficiorum.¹³

Consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque¹⁴ propriorum simul et donorum¹⁵ regis dominetur,¹⁶ dum vivit, excepto, quod ad episcopatum pertinet et comitatum, ac post eius vitam filii simili¹⁷ dominio¹⁸ succedant. Nec pro ullis (*sic*)¹⁹ causa reatus detrimentum bonorum suorum²⁰ patiatur quis, nisi con-

¹ vivenciis T, — ² si vero ille non supervenerit, sed suos milites miserit, C iuven¹ componat invasionem. *add. I, T,* — ³ alicuius T, — ⁴ vivenciis T, — ⁵ invasionem I, — ⁶ Explicit liber primus. De regali — ecclesiam *om. I, T,* capitulum 34. *add. I,* de edificatione et dote ecclesie a villis composite *add. I, T,* — ⁷ Vecem (!) T, — ⁸ dotem (!) T, — ⁹ bobus I, T, — ¹⁰ quatuor *add. I, T,* — ¹¹ minitis (!) I, mitis (!) T, — ¹² provideat I, T, — ¹³ II. De successoribus regalium beneficiorum. *om. I, T,* capitulum 35. De dono propriarum rerum et regis dono *add. I.* De dominio propriarum rerum et regalis doni T, — ¹⁴ dominetur *add. I, T,* — ¹⁵ dominorum (!) I, — ¹⁶ dominetur *om. I, T,* — ¹⁷ similes T, — ¹⁸ domino (!) T, — ¹⁹ ullius I, T, — ²⁰ sui I, T.

siliatus mortem regis aut traditionem regni fuerit¹ vel in aliam fugerit² provinciam. Tunc vero bona illius in regiam veniant potestatem. Ast si quis in consilio regie mortis aut traditionis regni legaliter inventus fuerit,³ ipse vero capitali⁴ subiaceat sententię,⁵ bona vero illius⁶ filiis innocentibus inremota sint⁷ remanentibus salvis.⁸

III. De servis et servorum occisoribus.⁹

Si alicuius servus servum alterius occiderit, senior homicide medietatem servi¹⁰ componat seniori interfecti,¹¹ si potest, sin^{11/a} autem peracta una quadragesima venundetur servus et pretium dividatur.

III. De liberatione eiusdem.¹²

Servum liberari (*sic*)¹³ homicidam, si seniori placuerit, cum¹⁴ centum et X iuvencis^{14/a} aut¹⁵ redimat, aut¹⁶ tradat.

V. De libertate servorum.¹⁷

Si quis alienis servis libertatem acquirere nititur,¹⁸

¹ fecerit *I, T*, — ² fugerit *T*, — ³ Ast si quis — inventus fuerit *om. I, T*, — ⁴ capitali *om. I, T*, — ⁵ sententia *T*, — ⁶ bona vero illius *om. I, T*, — ⁷ inremota sint *om. T*, — ⁸ inremota sint remanentibus salvis *om. I*, remaneant *add. I*, — ⁹ III. De servis — occisoribus *om. I, T*, de servo interfecto ab altero servo *add. I, T*, capitulum 36. *add. I*, — ¹⁰ servi *om. I*, — ¹¹ interfecto (!) *I*, — ^{11/a} si *T*, — ¹² III. De liberatione eiusdem. *om. I, T*, capitulum 37. De redemptione servi homicide *add. I*, de redemptione homicide servi capitulum *add. T*, — ¹³ liberi *I, T*, — ¹⁴ cum *om. I*, — ^{14/a} vivenciis *T*, — ¹⁵ aut *om. I, T*, — ¹⁶ vel *T*, — ¹⁷ V. De libertate servorum *om. I, T*, capitulum 38 de vindicta nitentium (tutentium *T*) acquirere libertatem alienis servis *add. I, T*, — ¹⁸ niteretur *I*.

quod (*sic*)¹ servi erint,² totidem mancipia solvat, ex quibus duę partes regi, tertia seniori servorum. Rex autem ex sua parte tertiam tribuat comiti.

VI.³ De furto servorum.⁴

Si quis servorum semel furtum commiserit, reddat furtum, et conponat⁵ nasum V. iuencis si potest, sin autem abscidatur.⁶ Si⁷ absciso naso⁸ iterum⁹ commiserit furtum,¹⁰ conponat¹¹ aures V. iuencis si potest, sin autem abscidantur.¹² Si idem¹³ tertio furtum commiserit,¹⁴ careat vita.

VII. De furto liberorum.¹⁵

Si quis liberorum furtum commiserit, hac¹⁶ lege¹⁷ conponere decrevimus.¹⁸ Si¹⁹ semel, redimat se, si potest, sin autem venundetur. Si autem²⁰ idem²¹ venundatus furtum commiserit, legibus servorum subiaceat.

Item de eodem.²²

¹ quot *I, T*, — ² erunt *I, T*, — ³ VI. *om. I, T*, capitulum 39. *add. I*, — ⁴ semel commisso *add. I, T*, capitulum *add. T*, — ⁵ redimat *I, T*, — ⁶ abscindatur *I*, abcidatur *T*, De vindicta semel abscisi furis et tertio commisso. *add. T*, cap. 40. De vindicta furtum tertio committentis *add. I*, — ⁷ quis furtum *add. T*, furtum *add. I*, — ⁸ abscisus nasum *I, T*, — ⁹ iterum *om. I, T*, — ¹⁰ furtum *om. I, T*, — ¹¹ redimat *I, T*, — ¹² abscindatur *I*, abcidantur *T*, — ¹³ autem *T*, idem *om. I*, — ¹⁴ commiserit furtum *I, T*, — ¹⁵ VII. De furto liberorum *om. I*, capitulum 41, de furto liberorum semel, bis et ter commisso. *I, VII. om. T*, semel et bis commisso *add. T*, — ¹⁶ hanc *I, T*, — ¹⁷ legem *I, T*, — ¹⁸ decrevimus componere *I, T*, — ¹⁹ ut *I, T*, — ²⁰ autem *om. I*, — ²¹ idem *om. T*, — ²² Item de eodem *om. I, T*.

Si secundo, simili legi subiaceat, si vero tertio, dispendio vite diiudicetur.

VIII. De compositione regis.¹

Si quis comitum partem regis defraudaverit, reddat fraudem et duplo² componat.

VIII. De iniusta appellatione.³

Si quis militum iudicium a suo comite⁴ recte iudicatum spernens, regem appellaverit, cupiens comitem suum reddere iniustum, sit debitor decem pensarum auri suo comiti.

X. De violentia comitis.⁵

Si quis comitum inventa aliqua occasione quid iniuste militi abstulerit, reddat, et insuper ex proprio tantum.⁶

XI. De solutione mendacii.⁷

Si quis autem militum suum spontaneum donum dicens sibi vi ablatum mendax extiterit, ex⁸ hoc careat et insuper tantundem solvat.

¹ VIII. De compositione regis *om. I, T*, cap. 42. *add. I*, De regali portione a comitibus *add. I, T*, defraudata *add. T*, — ² duppo *T*, dupplo *I*, — ³ VIII. De iniusta appellatione. *om. I, T*, capitulum 43 de spretu (spretione *T*) iusti iudicii (iudici! *T*) comitis. *add. I, T*, — ⁴ a suo comite iudicium *T*, — ⁵ De violentia comitis *om. I, T*, capitulum 44. de restitutione rerum a comitibus iniuste ablatarum *add. I* (comitibus-*t javít* militibus-*ra más kéz I-ben*), De redditione rei a comitibus iniuste ablate. *add. T*, — ⁶ *késöbbi kéz hozzáteszi*: solvat *I*, tantundem *I, T*, — ⁷ XI. De solutione mendacii. *om. I, T*, capitulum 45. de mendatio doni (donum, *vagy domini T*) sponte facti *add. I, T*, — ⁸ et *I, T*.

XII. De iudicio gladii.¹

Si quis gladio hominem occiderit, eodem gladio iuguletur.²

XIII.³ De debilitatione membrorum.⁴

Si quis autem gladio evaginato alium quemlibet debilitaverit, vel in oculo, vel in pede, vel in manu, consimile dampnum⁵ sui corporis patiatur.

XIII. De adulatoribus.⁶

Si quis falsum testimonium vel adulationis sermonem contra aliquos⁷ protulerit, tacereque⁸ eos⁹ deprecatus fuerit, ut astutia diaboli¹⁰ ad¹¹ invicem eos¹² separet,¹³ solvat duas compositiones fallacis lingvę pro¹⁴ reatu mendacii. Si uni soli adulatus fuerit, privetur lingua.

XV. Ne furis testimonium recipiatur.¹⁵

Si quis¹⁶ illorum, qui vulgo uduornich¹⁷ vocantur,

¹ XII. De iudicio gladii *om. I, T*, capitulum 46, *add. I*, de his (hiis *T*), qui hominem gladio occiderint *add. I, T*, — ² iuguletur (iugularetur *T*) gladio *I, T*, — ³ XIII. *om. I*, cap. 47 *add. I*, — ⁴ gladio facta *add. I, T*, — ⁵ dampnum *om. I*, — ⁶ XIII. De adulatoribus *om. I, T*, capitulum 54 de his qui, mendacia proferunt inter duos comites *add. I*, de hiis, qui mendacia inter duos proferunt comites *add. T*, — ⁷ falsum — aliquos *om. I, T*, inter duos comites mendacia *add. I, T*, — ⁸ tacere *I*, certe que *T*, — ⁹ eosque *I*, — ¹⁰ eos *add. I*, — ¹¹ ob *I*, — ¹² eos *om. I*, — ¹³ separaret *I*, separat *T*, — ¹⁴ et *T*, — ¹⁵ XV. Ne furis testimonium recipiatur *om. I, T*, capitulum 55. De furto vduarnicorum. *add. I*, De furto udornicum *T*, — ¹⁶ si quis *om. I*, — ¹⁷ udornich *T*, wdvarnik *I*.

furtum conmisericit, lege¹ diiudicetur, testimonium autem eorum² inter liberos³ non recipiatur.⁴

NB. A Thuróczy- és Ilosvay-codexek még az admonti codex XIII. és XIV. fejezetei közé közbeiktatják a következő, a Corpus Jurisba is átment, s ott — megfelelően a mintául vett Ilosvay-codex folytatólagos fejezet-számozásának — a 48—53. fejezeteket képező fejezeteket.

(Capitulum 48. *add. I*) De gladii vulneratione. Si quis vero gladio vulneraverit aliquem et vulneratus de eodem vulnere sanus et incolumis evaserit, homicidii compositionem vulneris illator componat.

(Capitulum 49. *add. I*) De gladii evaginatione sine vulnere. Si quis furore repletus evaginaverit gladium et tamen non leserit, pro sola evaginatione mediam (*mediam om. I*) homicidii compositionem absolvat (*compositum solvat I*).

(Capitulum 50. *add. I*) De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum. Si quis servorum curti (*curie I*) regali aut (*vel I*) civitati preficitur, testimonium eius inter comites recipiatur. Item (*Item om. I*) si servus seniore, si (*vel I*) miles (*serviens I*) suum comitem interfecerit.

(Capitulum 51. *add. I*) De conspiratione regis et regni. Si quis in regem aut in regnum conspiraverit, refugium nullum habeat ad ecclesiam. Et (*Et om. I*) si quis circa (*contra I*) regis salutem (*salutem regis I*) aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare aliquid temptaverit, seu temptanti sciens consenserit (*aut conspirare — consenserit om. I*) anatematizetur et omnium (*omni I*) fidelium communione privetur. Et (*vel I*) si quis huiusmodi aliquem noverit et probare valens non edicaverit (*indicaverit I*), predictae subiaceat dampnationi.

(Capitulum 52. *add. I*) De decimatione. Si cui deus decem dederit in anno, decimam deo det (*et si quis decimam suam ab-*

¹ liberorum *add. I, T*, — ² eius *I*, — ³ ipsos *I*, — ⁴ τσλδς *add. I*, Explicit decretum sancti regis Stephani. *add. T*.

scondit, novem solvat. *add. I*). Et si quis decimationem episcopo separatam furatus fuerit, diiudicetur, ut fur ac (*ac om. I*) huiusmodi compositio tota pertineat ad episcopum.

(Capitulum 53. *add. I*) De versutia comitum. Si quis versutiis (*versutus I*) alicui comitum vel alteri persone fideli dixerit: audiui regem ad perditionem tui loqui et hec (*hic I*) inventus fuerit, pereat.

ELŐSZAVA A KIRÁLYI TÖRVÉNYNEK

Isten kegyelme uralkodván felettünk, a királyi méltóság munkálkodása nemesebb és szilárdabb szokott lenni más méltóságénál, ha erejét a katolikus hitből nyeri. És mert minden egyes nép saját törvényeivel él, ezért mi is, kik birodalmunkat Isten akaratából kormányozzuk, régi és új uralkodókat utánózva,¹ a törvényen elmélkedve megszabtuk népünknek, hogy mi módon élhet tisztességes és háborítatlan életet, hogy, miként gazdagabbá lőn az isteni törvényekkel, hasonlóképpen világi törvényeknek is alá legyen vetve, s hogy amennyire gyarapodtak a jók azon isteni törvényekkel, úgyannyira bűnhődjenek a bűnösök emezek által.²

Amiket pedig határoztunk, a következő sorokba jegyeztük le.^{2/a}

I. Az egyházi javak állapotáról.

Aki gőgös büszkeségében elbizakodva azt hiszi, hogy megvetheti Isten házát és tiszteletlenül bánik az Istennek szentelt birtokokkal, melyek Isten tiszteletére

a király különös védelme³ alatt állanak, vagy azokat megsérteni merészkedik, azt, mint Isten házának támadóját és megsértőjét átkozzák ki. Illik ugyanis, hogy érezze is haragját magának a király úrnak, kinek jóakarátát megvetette és rendelkezését áthágta.

Mégis, mindamellett parancsolja meg a király, hogy adományait mindenki, aki az ő hatalma alatt él, sértetlenül és épségben megőrizze. Azokra pedig ne hallgasson, kik meggondolatlanul azt erősítetik, hogy nincs szükség az Úrnak szentelt jószágra, vagyis olyanra, mely az urak Urának adatott. Úgy állanak (ezek) a király védelme alatt, mint a saját öröklött birtoka, sőt védelmezze azokat még jobban, mert amenynyivel magasabban áll az ember fölött Isten, annyival előbbrevaló Isten dolga az emberek birtokánál. (Azért megcsalatkozik mindenki, aki többet kérkedik a maga dolgaival, mint az Istenéivel.) Ez isteni javak védelmezője és az Istenség által kirendelt őre nemcsak megőrizni köteles azokat serény gondossággal, hanem megszoszorozni is és inkább illik azokat megvédelmeznie és gyarapítania, melyeket előbbrevalóknak mondottunk, mint a sajátját. Ha tehát valami esztelen ember az ő gonoszságában botorul megkísérlené a királyt eltéríteni helyes szándékától, s úgy látszanék, hogy az ilyent semmiféle módon lecsendesíteni nem lehet, még ha valamely földi szolgálathoz szükség is lenne rá, a király

vágja el magától és vesse ki, amaz evangéliumi mondás szerint: Ha lábad, kezéd vagy szemed megbotránkoztat téged, vágd el, vagy vájd ki azt és vesd el magadtól.^{3/a}

II. A püspökök hatalmáról egyházi ügyekben, s a világiakkal való együttműködésükről.

Akarjuk, hogy a püspököknek meglegyen a hatalmuk az egyházi ügyekről gondoskodni, azokat igazgatni és kormányozni és ellátni a kánonok rendelkezése szerint.⁴

Akarjuk, hogy a világiak is, kik az ő szolgálatukban állanak, engedelmeskedjenek a püspököknek az egyházak igazgatásában, az özvegyek és árvák megvédelmezésében, s hogy legyenek irántuk engedelmesek kereszténységük megtartásában. Az ispánok és bírák⁵ értsenek egyet főpapjaikkal az igazságszolgáltatásban, az isteni törvény^{5/a} parancsa szerint. És az igaz törvény semmiben meg ne rontassék valakiknek hazugsága, vagy hamis tanúsága, sem pedig hamis eskü, vagy jutalom által.

III. Milyeneknek kell lenniük az egyháziak tanuinak és vádlóinak.

A papok tanui és vádlói pedig legyenek minden gáncs nélküli emberek, kiknek feleségük és gyermekeik vannak és kik teljességgel Krisztust vallják.

IV. Szintűgy ugyanarról.

Világi ember tanuságát egyházi ellen senki se fogadja el. Ugyanis senki se merjen valamely egyházi férfiút nyilvánosan vallatni, hanem csak a templomban.

V. A papok munkájáról.

Tudjátok meg testvéreim mindnyájan, hogy mindannyiatok felett munkálkodik a pap. Mert kiki közületek viseli a maga terhét, ő pedig a magáét és az egyes emberekéét. És ezért, miként ő értetek mindannyiatokért, akként ti is mindannyian ő érte teljes erővel munkálkodni tartoztok, úgyannyira, hogy ha a szükség megkívánná, a lelketeket is feltegyétek értük.⁶

VI. A királyi engedélyről, hogy tulajdonát mindenki bírhasssa.

Elhatároztuk királyi hatalmunkkal, hogy minden embernek hatalma legyen sajátját szétosztani, ráhagyni feleségére, fiaira, lányaira és rokonaira, vagy az egyházra, s az ő halála után ezt senki megdönteni ne mérészelje.⁷

VII. A királyi javak megtartásáról.

Azt is akarjuk, hogy miként másoknak hatalmat adtunk arra, hogy saját javaikat birtokolhassák, akként a mi királyi méltóságunkhoz tartozó javak, katonák, szolgák és mi más egyéb változatlanul nálunk maradjanak. És senki abból semmit el ne raboljon vagy sik-

kasszon, sem pedig valaki magának az előbbmondottakból kedvezményt szerezni ne merjen.⁸

VIII. A vásárnap megtartásáról.

Ha tehát valamely pap vagy ispán, vagy más hű ember vásárnap valakit munkában talál, ha ökrökkel dolgozót, vegyék el ettől az ökröt és adják a vár népeinek,^{8/a} hogy azok megegyék, ha pedig lovakkal, vegyék el tőle a lovat, melyet, ha akarja, ökörrel megválthat, és az ökröt egyék meg, mint mondtuk, ha valaki más szerszámokkal dolgozót, vegyék el tőle szerszámait és ruháit, melyeket, ha úgy akarja, bőrén megválthat.

IX. Ügyszintén más intézkedés.

A papok és ispánok pedig hagyják meg minden falusi bírának, hogy parancsukra vásárnaponként minden ember jöjjön össze a templomban, nagyok és kicsinyek, férfiak és nők, kivéve, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki nem véve ezt figyelembe, elmarad azok hanyagságából, verjék meg azokat és hajukat nyírják le.⁹

X. A kántorbőjt megtartásáról.

Ha valaki a kántorbőjtöt, melyről mindenkinek tudomása van, húsevással megszegi, egy álló hétig elzárva bőjtöljön.

XI. A péntek megtartásáról.

Ha valaki pénteken, melyet az egész kereszténység megtart, húst eszik, egy hétig nappal bezárva bőjtöljön.^{9/a}

XII. Azokról, kik gyónás nélkül halnak meg.

Ha valaki oly megkeményedett szívű, ami távol legyen minden kereszténytől, hogy a pap tanácsára nem akarja meggyónni bűneit, az minden istentisztelet és alamizsna nélkül feküdjék sírjában, mint a hitetlen. Ha pedig rokonsága és környezete mulasztaná el, hogy papot hívjon, s így hal meg gyónás nélkül, gazdagítsák imákkal, s vigasztalják alamizsnákkal; de rokonai váltásák meg hanyagságukat bőjttel, a papok ítélete szerint. Akik pedig hirtelen halál veszedelmébe esnek, temetessenek el teljes egyházi tiszteletadással, mert Isten ítéletei titkosak, s előttünk ismeretlenek.

XIII. A kereszténység megtartásáról.

Ha valaki nem törődve a kereszténység megtartásával, hanyagságában és ostobaságában elbizakodva ellene vét, azt a sértés mivolta szerint ítélje el a püspök a kánonok szabályai szerint. Ha pedig lázadozástól készítve megtagadja türelmesen viselni azt, amit ráróttak, újból ugyanazon büntetéssel sujtsák, és még hét esetben. Végre, ha már teljességgel engedetlennek és ellenkezőnek találják, adják át a király, vagyis a kereszténység védője bíróságának.

XIV. A gyilkosokról.

Ha valaki haragra gyulladva vagy gőgjében felfuvalkodva szántszándékos gyilkosságot követ el, tudja meg, hogy tanácsunk határozata értelmében 110 arany

pensát fog fizetni, melyből 50-et vigyenek a király kincstárába, másik 50-et a rokonoknak adjanak, 10-et pedig a bírának és közbenjáróknak adományozzanak. Maga a gyilkos pedig bőjtöljön a kánonok intézkedése szerint.

Szintügy más rendelkezés.

Ha pedig valaki véletlenül öl meg valakit, 12 arany pensát fizessen és bőjtöljön, ahogy azt a kánonok rendelik.¹⁰

Szintügy a szolgák gyilkosságairól.

Ha valaki szolgája megöli másvalakinek szolgáját, adjanak szolgát a szolga helyett, vagy váltsák meg s (a gyilkos) vezekeljen, mint már mondtuk.

Szintügy más intézkedés.

Ha pedig szabad ember öli meg valaki szolgáját, adjon helyette más szolgát, vagy adja meg árát és a kánonok szerint bőjtöljön.¹¹

XV. Azokról, kik feleségüket ölik meg.

Ha valaki az ispánok¹² közül megkeményedve szívében, s nem törődve lelke üdvösségével, — ami távol legyen a hit követőinek szívéből, — felesége meggyilkolásával szennyezné be lelkét, a királyi tanács¹³ határozata szerint 50 tinóval engesztelje ki az asszony rokonságát és bőjtöljön a kánonok rendelkezése szerint. Ha pedig vitéz,¹⁴ vagy jómódú ember esik ugyanebbe a bűnbe, ugyancsak a tanács szerint fizessen a rokonság-

nak 10 tinót és bőjtöljön, mint mondtuk. Ha pedig közrendű ember¹⁵ találtatik ugyanabban a bűnben, 5 tinóval engesztelje ki a rokonokat és vesse magát alá a mondott bőjtölésnek.

XVI. A kardrántásról.

Hogy a béke szilárd és teljességgel zavartalan legyen, mind a nagyobbak, mind a kisebbek között, bármily rendűek legyenek is, teljességgel megtiltjuk, hogy senki se rántsön kardot avégre, hogy valakit megsebesítsen. Amit, ha valaki ezután, vakmerősége ösztökéitől sarkalva megkísérel, ugyanazon karddal végeztessék ki.

XVII. Az esküszegőkről.

Ha a tehetősek között találkozik hitében megromlott, tisztátalan szívű, esküjét megtörő, szószegésre vemedett ember, keze elvesztésével lakoljon esküszegéséért, vagy 50 tinóval váltsa meg kezét. Ha pedig közrendű¹⁶ ember lesz esküszegővé, keze levágásával bűnhődjék, vagy 12 tinóval váltsák meg és bőjtöljön, ahogyan a kánonok rendelik.

XVIII. A szabadonbocsátottakról.

Elrendeltük, hogy ha valaki könyörületből saját szolgálait és szolgálóit¹⁷ tanuk előtt felszabadítja, senki se merje azokat halála után irigységből visszasüllyeszteni a szolgaságba. Ha pedig a felszabadítást megígérte és a halál megakadályozta abban, hogy tanubizonyságot szerezzen erről, özvegyének és fiainak legyen ha-

talma ezt a felszabadítást bizonyítani és (a feleségnek) szeretet-lakomát¹⁸ rendezni (a szegényeknek) férje lelke üdvéért, ahogyan akarja.

XIX. A templomi gyülekezetről és azokról, kik suttognak, vagy beszélgetnek a mise idején.

Ha azok, akik a templomba jönnek az istentisztelet meghallgatására és ott a szent mise ideje alatt egymásközt suttognak és a többieket zavarják, haszontalan mende-mondákat mesélve és nem hallgatnak az isteni leckékre és az egyház tanítására,^{18a} ha nagyobbak, szídják meg őket és szégyenszemre űzzék ki a templomból, ha pedig kisebbek és közrendű emberek,¹⁹ akkor a templom udvarán mindenki szemeláttára megköttözve, korbácsolják meg őket és hajukat nyírják le ezért a nagy merészségért.

XX. Szolgákat és szolgálólányokat nem szabad vádlók- és tanukként elfogadni uruk vagy úrnőjük ellen.

Hogy e birodalom népe a szolgák és szolgálólányok minden vádaskodásától menten és békében maradhasson, a királyi tanács határozata értelmében teljességgel megtiltottuk, hogy semmiféle vétek okáért valamilyen szolgarendű személy vádját, vagy tanuságát ura vagy úrnője ellen elfogadják.

XXI. Azokról, kik mások szolgáinak szabadságot keresnek.

Ha valaki meggondolatlanul másnak a szolgáját ura tudta nélkül a király, vagy a származásra és méltóságra nagyobbak elé vezeti, hogy feloldva őt a szolgaság ígája alól, neki a szabadság könnyebbségét megszerezze, tudja meg, hogy, ha gazdag, 50 tinót kell adnia, melyből 40 a királynak jár, 10 pedig a szolga urának, ha pedig szegény és alacsonyrendű, 12 tinót, melyből 10 a királyé, 2 a szolga uráé.

XXII. Azokról, kik szabadokat szolgaságra taszítanak.

Minthogy pedig Istenhez méltó, s az embereknek igen jó, ha mindenegy ember szabadságban éli le életét, királyi rendelettel végzésbe ment, hogy az ispánok vagy vitézek közül ezentúl senki se merészeljen szabad embert szolgaságra vetni. Amit, ha gőgös vakmerőségtől ösztökélve merészelne, tudja meg, hogy ugyananyit kell majd megváltania a sajátjából, ezt a váltságot pedig felosztják a király és az ispánok között, mint a többi.

Szintúgy ugyanarról.

Hanem, ha valaki, kit eddig tartottak szolgaságban, szabadsága védelmére törvényes ítéletet kérve, biztosítja azt, élvezze csupán szabadságát, s az, ki szolgaságban tartotta, ne fizessen semmit.

XXIII. Azokról, kik mások vitézeit elszerzik.

Azt akarjuk, hogy mindenegy birtokos úrnak²⁰ meglegyen a maga vitéze, s ezt senki se biztassa arra,

hogy régi urát elhagyva, őhöz szegődjék, mert ez a vizsály kezdete.

XXIV. Azokról, kik mások vendégeit szerzik el.

Ha valaki jóakarattal vendéget²¹ fogad fel és neki tisztességes ellátást nyújt, (a vendég) ne hagyja el mindaddig kenyéradóját, s ne álljon be más valakihez vendégül, míg az a megállapodás szerint ellátja.

XXV. Azokról, kiket megvernek, mikor a magukét keresik.

Ha valakinek vitéze vagy szolgája máshoz menekül, s az, kinek vitéze vagy szolgája megszökött követet küld, hogy azokat visszavezesse és ezt a követet ott valaki megüti és megostorozza, elhatároztuk főembereink²² gyűlésén, hogy a bántalmazó fizessen 10 tinót.

XXVI. Az özvegyekről és árvákról.

Azt akarjuk, hogy az özvegyek és árvák is részesüljenek a mi törvényeinkből, oly értelemben, hogy ha valamely özvegyasszony fiaival és lányaival marad hátra, s megígéri, hogy ellátja ezeket és velük marad éltetfogytáig, annak legyen a mi engedelműnkől hatalma arra, hogy ezt tehesse és azt senki se kényszerítse újabb házasságra. Ha pedig megmásítva ígéretét, ismét férjhez akar menni és árváit elhagyni, az árvák vagyonából egyáltalán semmit se követeljen magának, hanem csakis az őt megillető ruhákat.²³

Szintúgy az özvegyekről.

Ha pedig egy özvegyasszony gyermektelenül marad, és ígéri, hogy nem megy férjhez, hanem özvegy-ségben marad, azt akarjuk, hogy hatalma legyen minden java felett, s tehessen azokkal azt, amit akar. Halála után pedig szálljanak vissza javai férje rokonságára, ha vannak rokonok, ha pedig nincsenek, a király legyen az örökös.

XXVII. A leány-rablásról.

Ha valaki a vitézek közül, szemérmertlenséggel szennyezetten, feleségül elrabol magának valamely lányt a rokonság engedélye nélkül, elhatároztuk, hogy a lányt vissza kell adnia a rokonságnak, még ha erőszakot tett is volna rajta. És az elrabló fizessen 10 tinót a rablásért, még ha később a lány rokonságával megbékélt volna is. Ha pedig valami szegény köznapi ember indul ilyen cselekedetre, tegye jóvá a rablást 5 tinóval²⁴

XXVIII. Azokról, kik mások szolgálóival paráználkodnak.

Hogy a szabadok folt nélkül őrizték meg szabadságukat, óvatosságra intjük őket. Aki áthágva azt, másnak szolgálólányával paráználkodik, tudja meg, hogy bűnbe esett és ezért a bűnért először megkorbácsolják. Ha pedig másodszor paráználkodik ugyanavval, ismét megkorbácsolják meg és nyírják le haját, ha pedig harmadszor, legyen szolgává a szolgálólánnyal együtt, vagy váltsa meg magát. Ha pedig a szolgálólány teherbe esik, és

nem tud szülni, hanem belehal a szülésbe, adjon érte kárpótlásul más szolgát.

A szolgák paráználkodásáról.

Valakinek szolgáját, ha más valakinek szolgálólányával paráználkodik, korbácsolják meg és nyírják le haját. És ha a szolgálólány teherbe esik és a szülésbe belehal, a szolgát adják el, s árának fele legyen a szolgálólány gazdájáé, másik fele pedig maradjon a szolga gazdájáé.

XXIX. Azokról, kik szolgálólányt vesznek feleségül.

Hogy senki azok közül, kiket a szabad név illet, ne merjen valakin valami jogtalanságot elkövetni, elretentő óvást emeltünk. Mert ebben a királyi gyűlésben elhatározott, hogy az a szabad ember, aki a másvalaki szolgálólányával való házasságot választotta a szolgálólány gazdája tudtával, elveszítve szabadságát, örök szolgaságba essék.

XXX. Azokról, kik feleségük elől az országon kívülre menekülnek.

Hogy mind a két nemen valók biztos törvény alatt és sérelem nélkül éljenek és viruljanak, e királyi rendelettel elhatározott, hogy ha valami arcátlansággal való ember felesége iránti utálat miatt elmenekül házából, felesége birlalja mindazt, ami férje birtokában volt, mindaddig, míg férjére várni kíván és senki se

merje őt más házasságra kényszeríteni. És, ha önként akar férjhez menni, szabad neki házasságot kötnie, s az őt megillető ruhákat magával vinnie, míg a többi vagyonról le kell mondania. És, ha a férj ezt hallva hazatérne, nem szabad mást feleségül vennie,²⁵ csak a püspök engedélyével.

XXXI. Az asszonyok lopásáról.

Minthogy mindenki előtt borzasztó és visszataszító, ha férfi nemen valót találunk lopásban és még sokkal inkább, ha női nemhez tartozót, a királyi tanács elhatározta, hogy ha valamely férjes asszony lopást követ el, férje váltsa meg, és ha másodszor esik ugyanebbe a bűnbe, hasonlóképpen váltsa meg, ha pedig harmadszor, adják el szolgálonak.

XXXII. A gyujtogatásokról.

Ha valaki ellenségeskedésből másnak épületeit tűzzel felégeti, elhatároztuk, hogy mind az épületeket, mind pedig az elégett berendezést állítsa helyre, és azonkívül 16 tinót adjon, melyek 40 solidust érnek.²⁶

XXXIII. A boszorkányokról.

Ha valami boszorkány találkozik, vezessék azt a bíróság törvénye szerint a templomba és adják át a papnak, hogy böjtöltesse és a hitre oktassa, a böjtölés után pedig haza mehet. Ha másodszor találják ugyanebben a bűnben, rójjanak rá hasonló böjtöt, a böjtölés után pedig bélyegezzék meg mellén, homlokán és la-

pockái között kereszt alakjában a templom kulcsával. Azután hazamehet. Ha pedig harmadízben, adják át a bírának.²⁷

XXXIV. A megrontókról.

Hogy Isten teremtménye a gonosztevők minden bántalmától ment maradjon és senkitől kárt ne szenvedjen, csupán Istentől, kitől való gyarapodása is, a királyi tanács határozata értelmében igen félelmetes óvást tettünk a méregkeverők és megrontók ellen, hogy semmiféle személy varázslással vagy méregkeveréssel egyetlen embert se merjen eszéből kiforgatni vagy megölni. De, ha valaki, férfi, vagy asszony ezután ezt merészelné, adassék a megrontással sujtott kezére, vagy annak rokonságáéra, hogy azok tetszésük szerint ítélkezzenek felette. Ha pedig jövőmondással foglalkozókat találnak, amint azt hamuból és más hasonlókból cselekszik, a püspökök korbáccsal javítsák meg őket.^{27/a}

XXXV. A házak megrohanásáról.

Akarjuk, hogy szilárd béke és egyetértés legyen nagyok és kicsinyek²⁸ között az apostol szerint: Mindnyájan egyetértőek legyetek stb.^{28/a} Ne is merészeljen senki a másakra támadni, mert ha valaki az ispánok közül e közös gyűlés²⁹ határozata után annyira nyakas lenne, hogy más valakit otthonában keres halálra, és hogy javait elpusztítsa, ha az úr otthon van és azzal megví, vagy azt megöli, bűnhődjék a kardrántásról ho-

zott törvény szerint. Ha pedig az ispán ott elesik, kárpótlás nélkül feküdjék. Ha pedig nem maga támad, hanem vitézeit küldi, 100 tinót adjon kárpótlásul a támadásért. Ha pedig valamely vitéz támadja meg más vitéz udvarát vagy házát, 10 tinót adjon kárpótlásul a támadásért. Ha köznépi ember támadja meg más, hozzá hasonló sorúnak házacskáit, 5 tinót fizet a támadásért.

Vége az első könyvnek.

Az egyháznak tett királyi adományról.

Tíz falu építsen templomot, melyet adományozzon meg két házzal³⁰ és ugyanannyi szolgával, lóval és kancával, hat ökörrel és két tehénnel, 30 aprómarhával. Ruhákról pedig és terítőkről a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspökök.

II. A királyi adományok örököseiről.

Beleegyeztünk tehát az egész tanács kérésére, hogy mindenegybes ember egyformán bírja sajátját és a király adományait, míg él, kivéve azt, ami a püspökséghez, vagy az ispánsághoz tartozik, és halála után fiai hasonló birtokjoggal örököljenek. És senki se szenvedjen kárt birtokaiban, semminő vétek miatt, kivéve, ha a király élete ellen, vagy országárulásra szőtt összeesküvést, vagy pedig idegen országba szökött. Akkor pedig birtokai a király hatalmába jussanak. De ha valaki a király halálára vagy országárulásra szőtt tanácskozás miatt törvényesen elmarasztaltatik, őmaga főbenjáró ítélet

alá essék, javai pedig maradjanak meg ártatlan fiainak,
s ezeknek ne essék bántódása.^{31 32 33}

III. A szolgákról és szolgák gyilkosairól.

Ha valakinek szolgája megöli másnak a szolgáját,
a gyilkos ura a szolga árának felét térítse meg a megölt
urának, ha teheti, ha pedig nem teheti, akkor 40 nap³⁴
elteltével adják el a szolgát és árán osztozzanak.

Annak felszabadításáról.

Azt a szolgát, ki szabad embert ölt meg, ura vagy
váltsa meg 110 tinón, vagy adja át (a meggyilkolt csa-
ládjának).³⁵

V. A szolgák szabadságáról.

Ha valaki mások szolgálainak igyekszik szabadságot
szerezni, ahány szolgáról van szó, ugyanannyi szolga
árát fizesse meg, amiből két rész a királyé, a harmadik
a szolgák uráé. A király pedig az ő részéből egy harma-
dot adjon az ispánnak.

VI. A szolgák lopásáról.

Ha valaki a szolgák közül egyszer követett el lo-
pást, adja vissza, amit lopott és váltsa meg orrát öt ti-
nón, ha teheti, ha nem, vágják le azt. Ha levágott orral
ismét lopást követ el, váltsa meg fülét öt tinóval, ha
teheti, ha pedig nem, vágják le. Ha ugyanez harmadszor
követ el lopást, vessze el életét.

VII. A szabadok lopásáról.

Elhatároztuk, hogy ha valaki a szabadok közül kö-

vet el lopást, ezzel a törvénnyel tegye jóvá. Ha egyszer, váltsa meg magát, ha teheti, ha pedig nem, adják el szolgának. Ha pedig ugyanez szolgaságban követ el lopást, a szolgák törvénye alá essék.

Szintűgy ugyanarról.

Ha másodszor (lop szolgaságban), hasonló törvény alá essék, ha pedig harmadszor, élete elvesztésére ítéltessék.

VIII. A király kielégítéséről.

Ha valaki az ispánok közül a király részét elszakasztja, adja vissza, amit sikkasztott és kétannyival tegye jóvá.³⁶

IX. Az igazságtalan fellebbezésről.

Ha valaki a vitézek közül megvetve ispánja igazságos ítéletét, a királyhoz fellebbez, hogy ispánját igazságtalannak tüntesse fel, legyen adósa ispánjának tíz arany penzával.³⁶

X. Az ispán erőszakoskodásáról.

Ha valaki az ispánok közül valami ürüggyel igazságtalanul elvesz valamit vitézétől, adja vissza és azonfelül a magáéból ugyanannyit.³⁶

XI. A hazugság megváltásáról.

Ha valaki a vitézek közül az ő önkéntes ajándékáról azt mondja, hogy azt erőszakkal vették el tőle, s így hazugságba esik, veszítse el azt is és azonfelül fizessen ugyanannyit.

XII. A kardról való ítélet.

Ha valaki karddal embert öl, ugyanazon kard által vesszen el.

XIII. A test tagjainak megsértéséről.

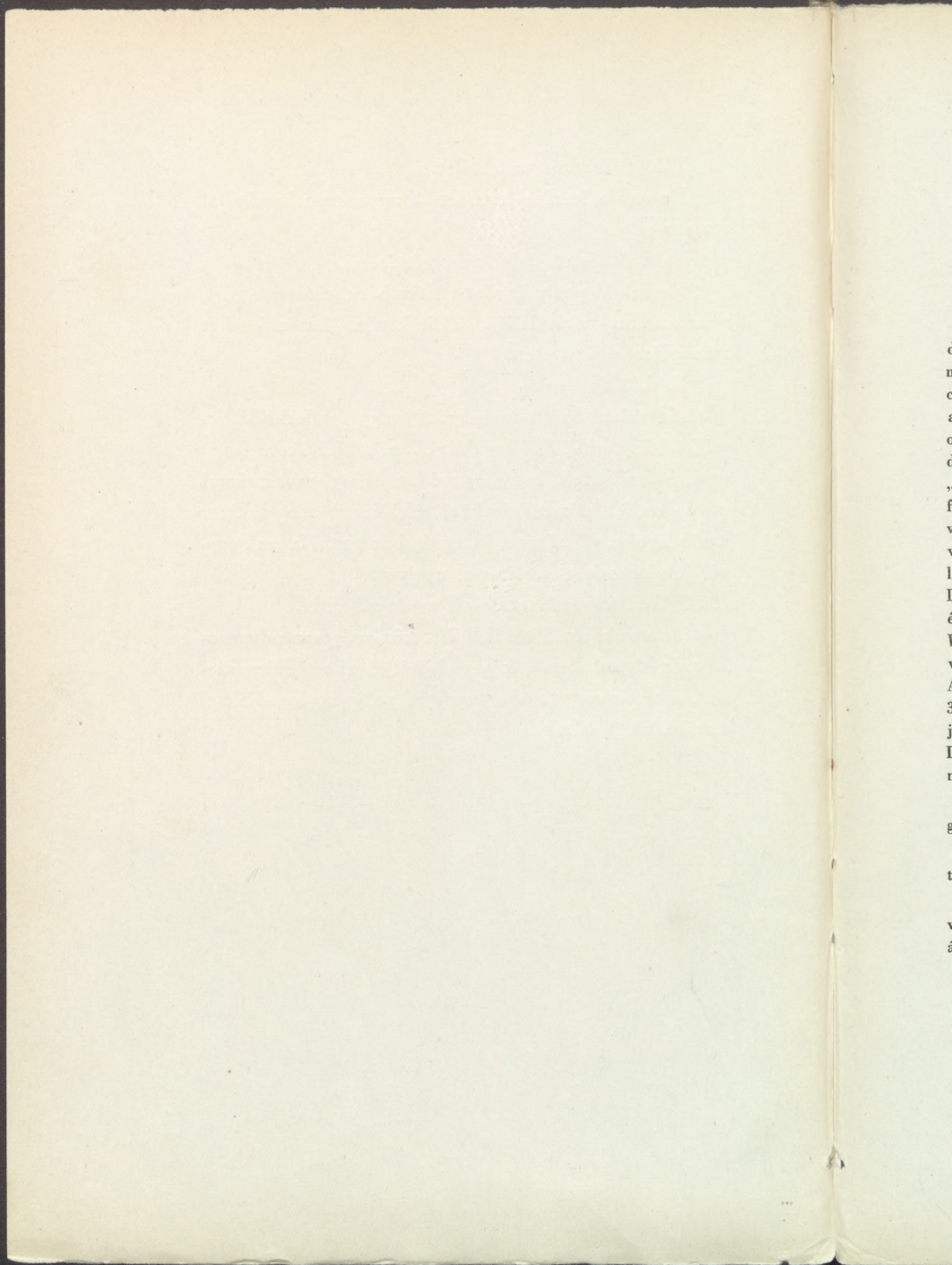
Ha valaki pedig kardot rántva bárki mást megsért, akár szemén, akár lábán, akár kezén, hasonló sebet szenvedjen saját testén.

XIV. A fondorkodókról.

Ha valaki hamis tanuságot, vagy fondorkodó beszédet hánytorgat fel valakik ellen, s kéri őket, hogy arról hallgassanak, hogy ily módon ördögi ravaszsággal meghasonlást idézzon elő közöttük, fizesse meg kétszer hamis nyelve váltságát a hazugság bűnéért. Ha csak egy-nél fondorkodott, veszítse el nyelvét.

XV. A tolvajok tanuságát ne fogadják el.

Ha valaki azok közül, kiket közönségesen udvarnokoknak hívnak, lopást követ el, ítéljék el a törvény szerint, amazoknak³⁷ tanubizonyságát pedig ne fogadják el a szabadok között.³⁸

¹ Szt. István törvényeiben számos szó szerinti, stiláris, vagy gondolati egyezés van I. Adorján pápa 785. évi capituláinak, a 847. évi mainzi zsinat határozatainak, más frank birodalmi VIII—IX. sz.-i capituláréknak, a Pseud-Izidori gyűjtemény neve alatt ismeretes, a IX. sz. közepén a reims-i egyházmegye területén (a mai Franciaországban) keletkezett, részben hamis, részben hiteles pápai decretumok gyűjteményének, az ugyanott, ugyanakkor keletkezett „Benedictus Levita” gyűjteményének nevezett zsinathatározatok és frank királyi capitulárék gyűjteményének, valamint a „Lex Baiuvariorum”-nak, egy bajor pap IX. sz.-i munkájának egyes részeivel. — Ld. ehhez: *Hóman*, B.; *Magyar Történet*. I. 214. l. és 436. l. — A külföldi átvételeket részletesen összeállította: *Závodszy Levente*; A Szt. István, Szt. László és Kálmán-korabeli törvények és zsinathatározatok forrásai. Bpest, 1904. c. művében. — Újabban *Váczy Péter* rámutatott a német-római császári kancellária okleveles-stílusának kétségtelen hatására Szt. István törvényeiben: A hűbériség szerepe Szent István királyságában. *Századok*, 1932. 375. l. — *Murarik Antal* ezt kétségbevonja: A szabad rendelkezési jog Szt. István törvényeiben. *Századok*, 1934. pótfüzet, 509. — Ld. még *Schiller Félix*nek, *Madzsar Imré*nek és *Jakob von Sawicki*nek a bevezetésben felsorolt műveit.

² A középkori állam céljára, ahogy azt Szt. István is elfogadta. Ld.: *Hóman*, i. m. I. 196. l.

^{2/a} A fejezetek címeinek felsorolását itt kihagytuk a fordításhól, mert a szövegben ismétlődnek.

³ A katolikus egyháznak a király a védője. A törvény szövege tulajdonképpen „immunitás”-ról szól, ami minden állami és általában világi faktor beavatkozásától való mentességet jelent, min-

denekelőtt bírósági, közigazgatási, pénzügyi és katonai tekintetben. Ld.: *Hóman*, i. m. I. 206—207. — Ez a fejezet egyébként átvétel a 847. évi mainzi zsinathatározatokból. Ld.: *Závodszky*, i. m. 15—16.

^{3/a} Szt. Máté evangéliuma, XVIII; 8, 9. — Szt. Márk, IX. 42, 44, 46.

⁴ A kánon szabály, melyet az egyház, általános zsinatok, vagy valamely egyházmegye püspöke a papságnak és világi hívőknek szab meg mihez tartás végett. A legrégibb kánonokat a hagyomány az apostolokra viszi vissza.

⁵ A megyeispánról van itt szó, ki a Szt. István által szervezett vármegyének és az ahhoz tartozó népeknek előjárója és bírója is. *Hóman*, i. m. 219—221. — E fejezet azonban minden, a megyei szervezetbe nem tartozó bíróra is vonatkozik, s itt mellékes, hogy átvétel a 847. évi mainzi zsinathatározatokból. *Závodszky*, i. m. 16, 18.

^{5/a} „Isteni törvény“ a középkori jogteória szerint jelenti azokat az örökérvényű erkölcsi elveket, melyeket Isten az ember lelkébe oltott, s melyek az evangéliumban is le vannak fektetve. Az emberek által hozott törvényeknek ezekhez kell alkalmazkodniuk. Ld.: *Carlyle*, R. W. & A. J.; *A history of mediaeval political theory*. London, 1928. II. k. 1—3. fej., különösen 98, 113, 11.

⁶ A papok megbecsüléséről és szüntelen munkájáról. Ld. Szt. István király Intelmeit fiához, Imre herceghez. III. fejezet. — Szerepükről Szt. István államában. Ld.: *Hóman*, i. m. IX. és X. fejezetek.

⁷ A Szt. István-kori tulajdon- és öröklési jogra, a királyi adomány-birtokok természetére: ld.: *Hóman*, i. m. I. 215, 218, 228, 229. — Szt. István Magyarországaiban eszerint többféle szabad birtok volt: a nemzetségi, mely a magyar nemzetségek tagjainak közös és osztatlan birtoka volt, s a szokásjog megszabta öröklés rendje szerint szállt apáról fiúra stb. E birtok-kategória felett egyébként a nemzetség rendelkezett. Volt királyi adomány-birtok, mely katonai kötelezettséggel terhelt, hűbéri természetű birtok volt, melynek birtoklása csak az adományosra és egyenesági fle-

származóira volt korlátozva. És volt végül vásárolt, vagy másképp szerzett birtok, mely a szerző teljes szabad rendelkezése alatt állott, s csak az ilyen természetű birtok az „övé“, s csak az e feletti szabad rendelkezést biztosítja Szt. István e törvénye. *Hóman*, i. m. I. 215, 218, 228, 229. — Újabban Váczy Péter azt vitatja, hogy az említett birtok-kategóriák között nem volt különbség, azok mind a birtokos szabad rendelkezése alatt állottak, s mindre vonatkozik e VI. fejezet, mely csak a meglévő jogállapot konzerválása, nem új birtokjog bevezetése. *Századok*, 1932, 375, 376 és passzim. — Legújabban Murarik Antal emel kifogásokat Váczy felfogásával szemben; i. m.; *Századok*, 1934. Pótfüzet. 498—509. ll., s e VI. fejezetben nem német befolyást lát, mint Váczy, hanem egyházit.

⁸ Az előbbi VI. fejezettel a király a királyi vagyon zavartalan birtoklását biztosító VII. fejezetnek kívánt nagyobb nyomatékot adni. *Hóman*, i. m. I. 229. — Váczy szerint a VII. fejezet a király részére szabja meg azt a teljes tulajdonjogot, amit a VI. az alattvalók részére. E fejezetet az imént levert lázadóknak (Koppany, Ajtony) a király által elkobzott birtokainak biztosítása tette szükségessé. *Századok*, 1932. 375—378. ll.

^{8/a} A Szt. István által bevezetett megye-rendszer a királyi és várbirtokokat egy-egy központ, vár igazgatása alá foglalja, a rajtuk élő igen különböző összetételű népekkel egyetemben. Ld.: *Hóman*, i. m. I. 222—223.

⁹ Nagobbak és kisebbek: a gazdagabb és társadalmi állásukra előkelőbbeket, illetőleg a szegényebb és szerényebb társadalmi állásúakat jelenti. Ebben az értelemben használatos e két terminus az egész törvénykönyvben. Minthogy az admonti kézirat kiadását adjuk s nem javított törvénykiadást, nem vehettük figyelembe Sawicki hypothesisét. Ung. Jahrbücher., IX., 410—411.

^{9/a} Így fordítja a „luce inclusus“-t Nagy Gyula. — Ld.: *Du Cange*, s. v. „luce“ forse carcer! Hivatkozva erre a helyre!

¹⁰ Az emberélet kioltása egyfelől gazdasági kár, ezért fizetnek érte vérdíjat kárpótlásul a családnak, másfelől erkölcsi szempontból bűn, ezért a bőjt. Ebben s a következő fejezetekben Szt. István a régi magyar vérdíj-rendszert törvényesítette. Ami a „pensa

auri“-t, a byzánci arany szoliduszt, s a tinót, mint értékmérőt illeti: A IX—XI. sz.-i magyarság már túl volt a cserekereskedelem kezdetleges korszakán. A forgalmat pénzzel, mégpedig terménypénzzel bonyolították le. Állathörök, prémesruha és a tinó képviseltek állandó értéket, ezek voltak első pénzeik. Keletről hozott vérdíjrendszerük pénzegysége a tinó volt. A terménypénzek mellett már a Fekete-tenger partján levő őshazáikban megismerkedtek a szomszédos népek — arabok, perzsák és byzántiak — ércpénzeivel. Szt. István korában a byzánci arany „pensa auri“ néven, mint tinóval egyértékű pénzegység volt forgalomban. — Ld. ehhez: *Hóman*, B.; *M. pénztörténet*, Bpest, 1916. 167. l. és *M. Tört. I.* 214. l.

¹¹ A szolga megölője is bűntől, tehát bünt is követ el, ami a szolga emberi méltóságának elismerését jelenti egyházi szempontból. Jogi szempontból azonban nem a szabadokért járó vérdíj jár érte családjának, hanem csak „ár“ a halálával megkárosult gazdának. *Hóman*. I. 231—232.

¹² Az ispánok rendjéről ld. fentebb az 5. jegyzetet. *Mályusz* Elemér szerint ispánok alatt nemcsak a megyéispánok értendők, hanem a király környezetének. a „comitatus“-nak tagjai is. A karizmatikus királyság. *Társadalomtudomány*. 1934. 160. l.

¹³ A királyi tanácsra és szerepére a törvényhozásban ld. *Hóman*, i. m. I. 211. és kk. II. és bevezetés 7—8. II. — Ld. még *Mályusz*. i. h. 162—163. II.

¹⁴ Miles: vitéz udvari és várbeli vitézt jelent, egy népes osztály tagját, mely hűbéres katonai szolgálatra kötelezett és kisebb tisztségeket viselő kisbirtokosokból áll. *Hóman*, i. m. I. 233. — *Mályusz* szerint a vitézek jómódú birtokos réteg, amely az előkelők és közsabadok közti második csoportot alkotja. *Társadalomtudomány*. i. h. 160—161. II.

¹⁵ Vulgaris, közemberek, még rustici-pórok és pauperes-szegények néven is előforduló közsabadok (liber), kik közé a külföldről bevándorolt szabad telepések vagy vendégek — coloni, hospites — is tartoztak, a király, illetőleg a vár földjén pénzben vagy terményben fizetett évi földbér fejében gazdálkodó parasztok

voltak. Személyes szabadságukért, az ú. n. szabad dénárokat fizették. *Hóman*, i. m. I. 233. — Mályusz szerint a liberek még a saját földjükön gazdálkodó, vagy már királyi, vagy más előkelő, jó módú miles, vitéz földjén bizonyos szolgálmányok fejében földet kapott szabad magyarok, kiknek már nincs anyagilag módjuk a fegyverforgatás időt és pénzt emésztő művészetét begyakorolni, s ezért a hadiszolgálat megváltásául fizették a „szabad dénárokat.” *Társadalomtudomány*, 1934. 160—162. ll.

¹⁶ Vulgaris-ra ld. az előbbi 15. jegyzetet.

¹⁷ A középkori gazdasági és társadalmi rend e korábbi századokban nem nélkülözhetette a szolgákat, kiket jogilag és gazdaságilag vagyontárgynak tekintettek. Az egyháznak is voltak szolgálai, s nem is törekedhetett ez intézmény teljes eltörlésére, hanem csak a szolga sorsának enyhítésére, s előmozdította a felszabadításokat. A szolgák egy része idegen hadifoglyokból került ki. Fontos lépés a szolga helyzetének emelésére, hogy a keresztény magyar királyság kiterjesztette rá törvényét.

¹⁸ Az eredeti „agape“ kitétele a szegényeknek adott ebéd. *Tagányi Károly* szerint (A millenáris M. Törvénytárnak a Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő példányába a 29. l.-ra írt jegyzetében) pogány halotti tort jelentene. Ennek maradványairól, ld. *Hóman*, i. m. 232. l.

^{18/a} A szövegben lévő „nutrimentum“ (-táplálék) bizonyára szövegromlás a tanítást vagy egyházi szabályt is jelentő „nutrimen“ helyett. Cf.: *Du Cange*; *Glossarium*, s. v.

¹⁹ „Nagyobbak és kisebbekre“ ld. fentebb a 9. jegyzetet.

²⁰ Az eredetiben: „senior“. Ez a terminus a középkori latin-ságban hűbérurat jelent, itt az egyházi és világi birtokos urakat, kiknek a királyhoz hasonlóan voltak milesnek, vitéznek nevezett katonáik. *Hóman*, i. m. I. 234. — *Mályusz E.* szerint ennek a XXII. fejezetnek milesei a XV. fejezetben említett vitézek-milesek hivatásos katona-osztályának elszegényedett, hivatalvállalásra, más úr szolgálatára kényszerült tagjaiból kerültek ki. *Társadalomtudomány*. 1934. 162. l.

²¹ A „hospes“, vendég, külföldről bevándorolt szabad ember.

ki a király (vár) földjén pénzben vagy terményben fizetett évi földbér fejében gazdálkodik és mérsékelt szolgáltatokat teljesít. *Hóman*, i. m. I. 222. és 233. ll. Vannak hospeseik magánuraknak is, ezekről szól ez a fejezet.

²² A primates = főemberek gyűlése kétségtelenül a királyi tanács, hová a király bárkit meghívhat.

²³ A leviratus ősi pogány szokása szerint az özvegyet férje nemzetsége férjhez adhatja annak öccséhez, vagy a nemzetség más férfitagjához. Ezt akarta a Szt. István ellen fellázadt Szár Szerénd fia, Koppány is tenni, ki Géza halála után ennek özvegyét, Szt. István anyját feleségül akarta magához kényszeríteni és Szt. Istvánt megölve, az uralmat magához ragadni. *Hóman*, i. m. I. 181, 209, 236.

²⁴ A nőrablásnak a pogány magyaroknál dívott szokásáról, melyet itt Szt. István megszüntet, ld. *Hóman*, I. 209.

²⁵ Az eredetiben „praeter suam“ (t. i. uxorem) áll, aminek csak az lehet az értelme, hogy másodszor nem nősülhet meg, s nem, hogy a saját, már ismét férjhez ment feleségét esetleg visszavehetné. Az Ilosvay- és Turóczy-codexekben „propter suam culpam“ áll.

²⁶ Ld. a 10. jegyzetet.

²⁷ A boszorkányokról, megrontókról és az önbíráskodásról ld. *Hóman*, i. m. I. 209, 230. ll.

²⁸ „Nagyobbak és kisebbekre“ ld. fent a 9. jegyzetet.

^{28/a} Szt. Péter apostol III. levele, 8.

²⁹ Közös gyűlés: királyi tanács.

³⁰ Az eredetiben: mansus, ami itt házat jelent. Ld. *Hóman*, B.; Pénztörténet. 495—6. és Magy. Történet, I. 206. l.

³¹ Ld. ehhez a fenti 7. és 8. jegyzeteken kívül: *Hóman*, B.; Magy. Történet, I. 230. és Váczy P.: A hűbériség szerepe Szt. István királyságában. *Századok*. 1932. 377, 379. ll.

³² Fiúk itt tágabb értelemben egyenesági leszármazókat jelentenek.

³³ A király élete elleni összeesküvésre ld. *Hóman*, i. m. I. 249.

³⁴ A szövegben előforduló „quadragesima“ kifejezésen Nagy Gyula a gyilkosság miatti 40 napos böjtöt ért. (Ld. *M. Törvénytar*, I. 1899. 39. l.) Lehet, hogy 40 napi haladékról van itt szó, melyet a hűbérúr engedélyez az ellene vétett hűbéresnek, hogy ez alatt a neki okozott kárt jóvátehesse. Ennek elteltével elvehette tőle a hűbért. Lehet, hogy Szt. István törvénye is ilyesféle 40 napos haladékra gondol. Ld.: *Du Cange*; s. v.

³⁵ Ez a 110 tinó a megölt szabad ember vérdíja. *Hóman*: Pénztört. 161. l. 3. jegyz. — A szolga ára 18 penzára tehető. U. o. 161. 31. jegyz.

³⁶ Ispánra, vitézre íd. fentebb az 5., 12. és 14. fejezeteket.

³⁷ Az „eorum“ a többi, lopásban nem részes udvarnokra vonatkozhatik. Tehát ezek a bíróság előtt olyanok, mint a szolgák. Ld. a XX. fejezetet.

³⁸ Az admonti-kodexből kimaradt fejezetek (39—40. ll.) fordítása: A karddal való megsebesítésről. (48. fejezet. *add. I*). Ha valaki pedig karddal sebesít meg valakit, s a megsebesített meggyógyul és épségben marad, a sebet ütő fizesse meg a vérdíjat.

A kardrántásról, anélkül, hogy sebet ütnének. (49. fejezet. *add. I*). Ha valaki feldühödve kardot ránt, de nem sért meg senkit, csupán a kardrántásért fizesse meg a vérdíj felét.

A királyi udvar, vagy megye élére állított szolgák tanubizonyosságáról. (50. fejezet. *add. I*). Ha valakit a szolgák közül helyeznek a királyi udvar, vagy megye élére, annak tanubizonyosságát fogadják el az ispánok között. Szintúgy, ha szolga urát, ha vitéz az ő ispánját öli meg.

A király és az ország elleni összeesküvésről. (51. fejezet. *add. I*). Ha valaki a király, vagy az ország ellen összeesküvést sző, ne legyen menedéke az egyházban. És, ha valaki a király élete, vagy méltósága ellen valami módon összeesküvést sző, vagy azt megkísérli, vagy a megkísérlővel tudva egyetért, essék átok alá és a hívek közösségétől fosztassék meg. És, ha valaki ilyesfélét valakiről tud és azt bizonyítani is tudja és nem jelenti meg, essék az előbbmondott büntetés alá.

A tizedről. (52. fejezet. *add. I*). Ha valakinek Isten tizedt

adott egy évben, adja a tizedik részt Istennek (és ha valaki az ő tizedét elrejtí, kilenc részt fizessen. *add. I*). És, ha valaki a püspöknek félretett tizedrészt ellopja, ítéltesék el mint tolvaj és az ilyes jóvátétel egészében a püspöknek jár.

Az ispánok elleni fondorkodásról. (54. fejezet. *add. I*). Ha valaki fondorkodásból valakinek az ispánok közül, vagy más hű embernek azt mondja: „hallottam a királyt vesztetre szólni“, és ezt tetten érik, vesszen el.

